

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“II QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ İŞĞALDAN AZAD
OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASINA
İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN PRIORİTETLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Ağazadə Fərid Nəcəf

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__ -ci il**

**“II QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ İŞĞALDAN AZAD
OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASINA
İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN PRİORİTETLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 26

Magistrant:

Ağazadə Fərid Nəcəf

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Əhmədov Məhiş Alış

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm Andı

Mən, Ağazadə Fərid Nəcəf oğlu and içirəm ki, “II Qarabağ müharibəsi dövründə işğaldan azad olunmuş rayonların iqtisadiyyatının bərpasına investisiya qoyuluşunun prioritetləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

II QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN PRİORİTETLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Qarabağ regionunun investisiya qoyuluşunun artırılmasının aktual problemləri və onların həlli yolları araşdırılır. Müharibədən sonra Qarabağda yenidənqurma işlərinin gücləndirilməsi üçün potensial imkanlar və perspektivlər təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Erməni işğalçılarından azad edilmiş ərazilərin dirçəldilməsi problemlərinə baxılır. Qarabağ regionunun investisiya qoyuluşu təbii və iqtisadi potensial kontekstində əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi: Yaxın gələcəkdə Qarabağ regionunun investisiya qoyuluşunun artırılması üçün bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi və mexanizmlərin tətbiqi zəruri olacaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın əsasını idrakın dialektik metodu, analitik və statistik metodlar, maliyyə, iqtisadi və müqayisəli təhlilin ümumi elmi metodları, iqtisadi və riyazi modelləşdirmə, struktur və funksional analiz üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Ərazi planlaşdırma nəzəriyyəsinin müddəaları, modelləşdirmə nəzəriyyəsi, qanunvericilik və normativ sənədlər, analitik məlumatlar, istinad mənbələri, dövrü nəşrlərin materialları, müxtəlif nəşrlərdə dərc edilmiş statistik məlumatlar, tematik internet saytlarının materialları, habelə ərazi planlaşdırılması və yenidən qurulması sahəsində Azərbaycan və xarici şirkətlərin hazırlanması kimi məsələləri əhatə etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə bağlı araşdırmalar zamanı müəyyən məhdudiyyətlər müşahidə olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Müharibədən sonra Qarabağda yenidənqurma işlərinin gücləndirilməsinin potensial imkanları və perspektivləri təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Qarabağ bölgəsinin investisiya cəlbediciliyi təbii və iqtisadi potensial kontekstində əsaslandırılmış, yaxın gələcəkdə regionun dirçəlişində iştirak etmək üçün potensial investorların cəlb edilməsinin aktivləşdirilməsi üçün bir sıra təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Azad edilmiş rayonların bərpası və dirçəldilməsi üçün yerli və xarici investisiyaların araşdırılmasında, universitetlərdə, metodiki vəsaitlərin hazırlanmasında, bu sahədə aparılan tədqiqatlar zamanı istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, azad edilmiş ərazilər, investisiya qoyuluşları.

PRIORITIES OF INVESTING IN THE RESTORATION OF THE ECONOMY OF THE DISTRICTS RELEASED FROM THE OCCUPATION DURING THE II KARABAKH WAR

SUMMARY

The actuality of the subject: Actual problems of increasing the investment in the Karabakh region and their solution are being investigated. After the war, potential opportunities and prospects were analyzed and prospects for strengthening the reconstruction work in Karabakh. The problems of revival of the territories released from the Armenian occupiers are being considered. Investment in the Karabakh region was justified in the context of natural and economic potential.

Purpose and tasks of the research: In the near future, the implementation of a number of important measures to increase the investment in the Karabakh region will be necessary to implement and the application of mechanisms.

Used research methods: The basis of the study was used in the general scientific methods of dialectical method, analytical and statistical methods, financial, economic and comparative analysis, economic and mathematical modeling, structural and functional analysis methods.

The information base of the research: Provisions of the territorial planning theory, modeling theory, legislative and regulatory documents, analysis, reference sources, statistics published in various publications, as well as the preparation of thematic websites, as well as preparation of Azerbaijani and foreign companies in the field of territorial planning and reconstruction did.

Restrictions of research: During the subject research, certain restrictions are observed.

The novelty and practical results of investigation: After the war, potential opportunities and prospects for strengthening the reconstruction work in Karabakh were analyzed and assessed. The investment attractiveness of the Karabakh region is based on a number of proposals and recommendations to activate potential investors to participate in the region in the near future.

Scientific-practical significance of results: It can be used in the development of local and foreign investment in the development and revival of the released regions, development of universities, methodical aids in this field.

Keywords: Karabakh, liberated territories, investments.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AİƏK	Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsini
AİZ	Azad İqtisadi Zona
AR	Azərbaycan Respublikası
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DİM	Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri
DQ	Dağlıq Qarabağ
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
ETTKİ	Elmi-Tədqiqat və Təcrübə-Konstruktor İşləri
Xİ	Xarici İnvetisiyalar
İAEƏ	İşğaldan Azad Edilmiş Ərazilər
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul
ÜRM	Ümumi Regional Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASI İLƏ BAĞLI İNVESTİSİYA QOYULUŞLARI PROBLEMINİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Vətən müharibəsi nəticəsində işğaldan azad olunmuş rayonların iqtisadiyyatının bərpasına investisiya qoyuluşları probleminin tədqiqinin konseptual əsasları.....	11
1.2. İşğaldan azad olunmuş rayonların investisiya qoyuluşları baxımından imkanlarının makroiqtisadi xarakteristikası.....	16
1.3. İşğaldan azad olunmuş rayonların bərpasına investisiya qoyuluşlarının dünya təcrübəsi və onlardan Qarabağ regionunda istifadə imkanları.....	24
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	31
2.1. Zəruri nəqliyyat, loqistik infrastrukturun yaradılması rayonların bərpası strategiyasının əsası kimi	31
2.2. İşğaldan azad olunmuş rayonların sənaye və kənd təsərrüfatı potensialının döviyyəyə cəlb edilməsi məqsədi ilə investisiya qoyuluşu	36
2.3. Sosial infrastrukturun bərpasına investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətləri	45
III FƏSİL. VƏTƏN MÜHARİBƏSİ NƏTİCƏSİNDƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARA İNVESTİSİYA CƏLB EDİLMƏSİNİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ.....	50
3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasına xarici investisiyaların fəal cəlb edilməsi imkanları.....	50
3.2. İşğaldan azad edilmiş rayonların bərpasına dövlət və özəl investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinin prioritetləri	53
3.3. İşğaldan azad edilmiş rayonların bərpasına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasının əsas istiqamətləri	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69
Cədvəllərin siyahısı.....	73
Sxemlərin siyahısı	73
Qrafiklərin siyahısı.....	73
Şəkillərin siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Qarabağ regionunun investisiya qoyuluşunun artırılmasının aktual problemləri və onların həlli yolları araşdırılır. Müharibədən sonra Qarabağda yenidənqurma işlərinin gücləndirilməsi üçün potensial imkanlar və perspektivlər təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Erməni işğalçılarından azad edilmiş ərazilərin dirçəldilməsi problemlərinə baxılır. Qarabağ regionunun investisiya qoyuluşu təbii və iqtisadi potensial kontekstində əsaslandırılmışdır. Yaxın gələcəkdə regionun dirçəlişində iştirak etmək üçün potensial investorların cəlb edilməsinin gücləndirilməsi üçün bir sıra təklif və tövsiyələr verilib.

Bir dövlətin ərazisində baş verən daxili silahlı münaqişələr müasir dünya birliyi üçün aktual problemdir. Müharibənin ölkə iqtisadiyyatına təsirini təkcə itirilənlərə görə qiymətləndirmək olmaz. İnsan itkilərinin miqyası və maddi zərərin miqdarı həqiqətən də iqtisadiyyatı işçi çatışmazlığı problemi və dağılmış istehsal bazasının və infrastrukturun yenidən qurulması zərurəti qarşısında qoyur. Müharibənin gətirdiyi demək olar ki, bütün ölkələr belə miqyasda olmasa da, oxşar problemlərlə üzləşdi. Bununla belə, müharibədən sonrakı iqtisadiyyatın imkanlarını qiymətləndirən ekspertlər qeyd ediblər ki, ölkələr müharibədən nəinki çox şey itirib, hətta müəyyən mənada qazanıblar. Rabitə, yaşayış evləri və digər daşınmaz əmlaklar dağılmadan daha çox zərər çəkmiş, istehsalat obyektlərinə və avadanlıqlara dəymiş ziyan isə nisbətən az olmuşdur. Hərbi məhsulların istehsalına qoyulan investisiyalara gəlicə, bütün ölkələrdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Hərbi münaqişələrin həlli təcrübəsinə dair elmi işlərin sayının artması bütün dünyada ictimai-siyasi gərginliyin artması ilə əlaqələndirilir. Bundan əlavə, müharibədən sonrakı dövrdə dağıntıların sosial, texniki və iqtisadi bərpası ilə əlaqəni izləmək mümkündür. Müharibədən sülhə mürəkkəb və uzunmüddətli keçidin davam etdirilməsi üçün daha geniş nəzəriyyələrin işlənib hazırlanması dövrümüzün alimləri üçün ən mühüm və aktual problemlərdən biridir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Investisiya problemləri həm xarici, həm də yerli müəlliflər tərəfindən tədqiq edilmişdir. Investisiya sferasının metodoloji aspektlərinin tədqiqi iqtisadi nəzəriyyə klassiklərinin əsərlərinə həsr

edilmişdir: C.M.Keyns, Makkonnel R.Kampbell və Bru L.Stenli, A.Marşall, D., D.Mill, P.Samuelson, A. Smith, M. Friedman, F. Hayek, I., Schumpeter, S. Fischer və başqa alimlər iqtisadçılar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Yaxın gələcəkdə Qarabağ regionunun investisiya qoyuluşunun artırılması üçün bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi və mexanizmlərin tətbiqi zəruri olacaq:

- İlk növbədə, müasir reallıqları və post-münaqişə dövrünün vəzifələrini nəzərə almaqla, Qarabağ regionunda daha münasib investisiya siyasətinin və investisiya fəaliyyətinin mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə konseptual və adekvat yanaşmaların təmin edilməsi zəruridir;

- Bərpa işlərində investisiya resurslarının nəzarət mexanizmlərinin formalaşdırılması, cəlb edilməsi, bölüşdürülməsi və səmərəli istifadəsi, Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafı üzrə iri layihələr, kənd, qəsəbə və şəhərlərin, avtomobil və dəmir yollarının, beynəlxalq hava limanlarının və s. tikintisi üçün infrastruktur şəbəkəsinin və institusional mühitin yaradılması tələb olunur;

- Qarabağ bölgəsinin bərpa işlərinə investisiya axınının intensivləşdirilməsi və s. məqsədlə beynəlxalq maliyyə institutları, dünyanın investisiya və sığorta şirkətləri ilə sıx qarşılıqlı əlaqənin və əməkdaşlığın təmin edilməsi vacib hesab edilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: İAE rayonlardır. Predmeti isə İAE rayonlara investisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasıdır.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın əsasını idrakın dialektik metodu, analitik və statistik metodlar, maliyyə, iqtisadi və müqayisəli təhlilin ümumi elmi metodları, iqtisadi və riyazi modelləşdirmə, struktur və funksional analiz üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Ərazi planlaşdırma nəzəriyyəsinin müddəaları, modelləşdirmə nəzəriyyəsi, qanunvericilik və normativ sənədlər, analitik məlumatlar, istinad mənbələri, dövri nəşrlərin materialları, müxtəlif nəşrlərdə dərc edilmiş statistik məlumatlar, tematik internet saytlarının materialları,

habelə ərazi planlaşdırılması və yenidən qurulması sahəsində Azərbaycan və xarici şirkətlərin hazırlanması kimi məsələləri əhatə etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə bağlı araşdırmalar zamanı müəyyən məhdudiyyətlər müşahidə olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiyanın elmi yeniliyi bunlardır:

- II Qarabağ müharibəsi dövründə İAEƏ investisiyaların cəlb olunması nəticəsində dirçəliş və bərpa işlərinin inkişafının sürətləndirilməsini proqnozlaşdırır;

- Qarabağ iqtisadi rayonu güclü təbii sərvətlər və iqtisadi resurslar potensialına malikdir ki, bu da regionda regional iqtisadi inkişafın böyük və rəqabətədavamlı modelinin yaradılması üçün əsas ola bilər;

- Azərbaycanda İAE rayonların bərpası və dirçəldilməsi üçün konseptual yanaşmalar və prioritet istiqamətlər müəyyən edilib və bütün işlər qabaqcıl beynəlxalq təcrübə və yüksək texnologiyalar, o cümlədən “ağıllı” texnologiyalar əsasında həyata keçirilir;

- Qarabağ iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı sahələrində və ümumilikdə aqrar sahədə prioritet inkişaf istiqaməti gücləndiriləcək, aqrar-sənaye kompleksinin, aqroparkların əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirilməsi, sənaye sektorunda, əsasən emal müəssisələrində, tikinti materiallarının istehsalı, güclü xammala və onların intensiv inkişafı üçün əlverişli şəraitə malik olan turizm və rekreasiya və s.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Müharibədən sonra Qarabağda yenidənqurma işlərinin gücləndirilməsinin potensial imkanları və perspektivləri təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Erməni işğalçılarından İAEƏ dirçəldilməsi problemlərinə baxılır. Qarabağ bölgəsinin investisiya cəlbediciliyi təbii və iqtisadi potensial kontekstində əsaslandırılmış, yaxın gələcəkdə regionun dirçəlişində iştirak etmək üçün potensial investorların cəlb edilməsinin aktivləşdirilməsi üçün bir sıra təklif və tövsiyələr verilmişdir. Azad edilmiş rayonların bərpası və dirçəldilməsi üçün yerli və xarici investisiyaların araşdırılmasında, universitetlərdə, metodiki vəsaitlərin hazırlanmasında, bu sahədə aparılan tədqiqatlar zamanı istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASI İLƏ BAĞLI İNVESTİSİYA QOYULUŞLARI PROBLEMİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Vətən müharibəsi nəticəsində işğaldan azad olunmuş rayonların iqtisadiyyatının bərpasına investisiya qoyuluşları probleminin tədqiqinin konseptual əsasları

İnvestisiya termini (latınca invest) sözündən yaranıb, sərmayə qoymaq deməkdir. Geniş mənada investisiya kapitalın sonradan artırılması məqsədi ilə qoyulan investisiyadır. Eyni zamanda, kapital artımı investorun cari dövrdə öz vəsaitlərini istehlak üçün istifadə etməkdən imtina etməsini kompensasiya etmək, onu riskə görə mükafatlandırmaq və gələcək dövrdə inflyasiyadan itkiləri kompensasiya etmək üçün kifayət olmalıdır.

İnvestisiya cəlbediciliyi anlayışının öz tərifini verməzdən əvvəl, müxtəlif müəlliflərin şərtlərini nəzərdən keçirək. Qeyd edək ki, bu tərif heç bir tənzimləmə aktında təsdiqlənmir (СМИТ А. 2007: с.124).

V.A. Maşkin, investisiya cəlbediciliyini bir və ya digər investisiya obyektinin seçilməsində investorun seçimlərinə təsir edən bu cür investisiya şəraitinin olması olaraq təyin edir (БлаНК И.А. 2003: с.196).

Ənənəvi olaraq, investisiya qoyuluşu anlayışı bu və ya digər investisiya obyektinin seçimində investorun üstünlükləri ilə əlaqələndirilir. Ekspertlərin qənaətinə görə, çoxillik təsərrüfat fəaliyyəti prosesində toplanmış amillər sərmayədarlar üçün ərazinin seçilməsi üçün daha cəlbedicidir: ərazinin infrastruktur cəhətdən mənimsənilməsi, innovasiya potensialı və əhalinin intellektual potensialı. İnvestisiya qoyuluşlarının artırılması investorlara vergi güzəştləri verilməsi sahəsində qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ola bilərdi, lakin bu problemi həll etməyəcək birdəfəlik tədbirdir.

İnvestisiya qoyuluşu problemləri həm xarici, həm də yerli müəlliflər tərəfindən araşdırılıb. İnvestisiya sahəsinin metodoloji aspektlərinin tədqiqi iqtisadi

nəzəriyyənin klassiklərinin I.A. Blank, D. M Keynes, Makkonella R. Kempbell və Bryu L. Stenli, A. Marşalla, D. Mill, P. Samuelson, A. Smit, M. Fridman, F. Hayek, i., Şumpeter, S. Fişer və digər iqtisadçıların alimlərin əsərlərində əks olunmuşdur.

I. A. Blank aşağıdakı şərh verir: "konkret investor mövqeyindən fərdi istiqamətlərə və obyektlərə investisiya qoyuluşunun üstünlüklərinin və çatışmazlıqlarının ümumiləşdirilmiş xarakteristikasıdır" (Крыгина А.П. 2016: с.159).

A. Smit özünün məşhur "xalqların təbiəti və sərvətinin səbəbləri haqqında tədqiqatlar" əsərində iddia edir ki, hakimiyyəti qaldırmaq üçün gəlir gətirəcək vergi kimi vəsait lazımdır.

Makkonnell R. Kempbell və Bryu L. Stenli öz məqalələrində qeyd edirlər - investisiyalar vəsaitlərin artması ilə bağlı aşağı xərclər olmalıdır (Макконнелл К.Р., Брю С.Л. 2003: с.456).

Edwin J. Dolan, Devida E. Lindsay'ın mənfəət nöqtəsi, investisiyaların iqtisadiyyat və fondlar sistemində özünün həcmində artması olan insanlar tərəfindən yaradıldığını iddia edir.

Keynsə görə, bizə məlum oldu ki, əgər biz böyük dəyişikliklər gözləyirik, lakin bu dəyişikliklərin hansı formada qəbul ediləcəyini təsəvvür etmək çox qeyri-müəyyəndirsə, onda bizim inamımız zəif olacaq və baş verən dəyişikliklər bizim gözləntilərimizə cavab verdikdə güclü olacaq. Bələdiyyənin investisiya qoyuluşlarını inkişaf etdirmək və həyata keçirmək prosesində öyrənilməli və nəzərə alınmalı olan məqamlar bu anlardır (Крыгина А.П. 2016: с.81).

Ən məşhur müasir xarici alimlərin, investisiya qoyuluşlarının artması problemi Q. Alexander, L. J. Bailey, J. Hitman, M. D. Johnk, J. Douns, U. Şarp maliyyə və istehsal amillərinə xüsusi diqqət yetirən işlərdə (məsələn, sənaye istehsalının həcmi, iş fəaliyyətinin səviyyəsi, ticarət həcmi və s.) cəlbədicilik nəzərə alındığını bildirmişlər.

Ölkənin və ya bölgənin daha əlverişli investisiya mühiti, investisiya üçün ərazi daha cəlbədicidir. Yuxarıdakı tərifləri nəzərdən keçirərək, bu müddət haqqında öz anlayışınızı tərtib edə bilərik. Ölkənin investisiya qoyuluşları ölkənin sərmayə, investisiya riskindən, investisiya mühitindən asılı olaraq, investisiya, inkişaf

potensialının riskindən, inkişaf potensialının baxımından hərtərəfli xarakteristikasıdır.

İAEƏ üçün cəlbedici investisiya mühitinin yaradılması, investisiya fəaliyyətinin canlandırılmasına yönəlmiş qarşılıqlı əlaqəli iqtisadi, təşkilati və hüquqi tədbirlər sisteminin işlənilməsi hazırlanmasıdır.

İAEƏ investisiya cəlb etmək demək olar ki, kifayət qədər çətin prosesdir. Investisiya qoyuluşları zamanı informasiya mövcudluğunun dərəcəsi qoyulan investisiya ilə düz mütənasibdir. Belə ki, nə qədər çox ərazi ilə bağlı informasiya olarsa bir o qədər də investorların marağını cəlb edəcəkdir.

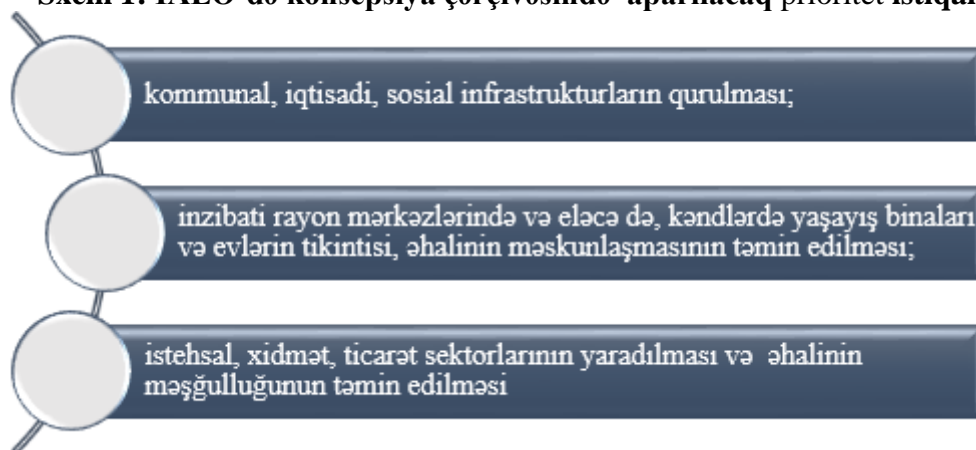
Post-konflikt dövrdə informasiya kasadlığı olduğu üçün ilkin prosesdə diaspora nümayəndəliklərinin olduğu ölkələr üzrə informasiyaları yetərli qədər dolğun bir şəkildə iş adamlarına ötürərlərsə, investisiyaların qoyuluşlarında töhfə verərlər (Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010: c.150).

İAEƏ-lərə dəyən zərərin post-konflikt bərpası zamanı bir çox sahələrdə prioritetləşməni tələb edir. Həmin sahələr münaqişədən sonra müəyyənləşdirilərək, bərpasına başlanılması prosesi kompleks olaraq mexanizmlər tələb edir.

Ərazinin inkişafının mühüm elementi onun investisiya qoyuluşunu təmin etməkdir. İqtisadiyyatın bərpası o zaman baş verəcək ki, investisiyalar iqtisadiyyatın konkret sektoruna, bələdiyyəyə qoyulsun. Investisiya qoyuluşu ərazinin uğurla inkişaf etməsinə, eləcə də müvafiq bələdiyyənin məqsədlərinə çatmaq istiqamətində dinamik şəkildə irəliləməsinə imkan verən vasitələrdən biridir (Hüseynov T. 2015: s.136).

2021-ci ilin iqtisadi-inkişaf konsepsiyası çərçivəsində dövlət investisiyaları ilə bərabər, yerli və eləcə də, xarici investisiyaların cəlb olunması İAEƏ-də sosial-iqtisadi infrastrukturların yenidən qurulması, habelə əhalinin məşğulluğunun təmin olunması istiqamətlərində işlərin həyata keçirilməsi əsas prioritet olacaqdır.

Sxem 1: İAEƏ-də konsepsiya çərçivəsində aparılacaq prioritet istiqamətlər

Mənbə: Azərbaycan iqtisadi inkişaf: Milli prioritetlər”:2021, s.36.

İAEƏ-də investisiya cəlbediciliyinin reallaşması siyasət və iqtisadiyyat sahəsində cəmlənmiş faktorların balans reallıqları əsasında həyata keçirilir, lakin ümumi qəbul edilmiş hərəkətləri qeyd etmək olar (Hüseynov T. 2015: s.125):

- yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən investisiyaların dəstəklənməsi; zəmanət və güzəştlərin verilməsi;
- investisiya açıqlığının və cəlbediciliyinin formalaşdırılması ərazi, onun investisiya imici;
- xarici sərmayələrin cəlb edilməsi istiqamətində intensiv fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- investisiya infrastrukturunun formalaşdırılması.

Prezident İ.Əliyev **rayonda** tarixi və orijinal fakturasının qorunub saxlanılacağı, müasir şəhərsalma prinsiplərinin mütləq yer alacağı qəsəbələrin salınmasını planlaşdırır. Yenidən salınacaq qəsəbələrdə “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” anlayışları əsas götürüləcək. Dağlıq Qarabağın zəngin su ehtiyatlarından, günəş və külək enerjisindən də istifadə olunacaq və İAE torpaqlar “yaşıl enerji” zonasına çevriləcək.

Rayonda ilk layihə Füzulidən Şuşaya çəkilən yeni yoldan başlayıb. Daha sonra Füzulidə beynəlxalq hava limanının təməli qoyulub. Yeni nəqliyyat xətlərinin açılması, dağıdılmış şəhərlərin bərpaı, tarixi abidələrin bərpaı ilə İAE rayonların iqtisadiyyat və turizm baxımından təkcə Azərbaycanın deyil, Cənubi Qafqazın da yeni cazibə mərkəzinə çevrilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanın prioriteti Ermənistan ordusunun geri çəkilməsinə qoyduğu minaları təmizləyərək regionu təhlükəsiz etməkdir. Bununla belə, bölgədə eyni zamanda planlaşdırma və layihə araşdırmaları aparılır. Zərərlərin qiymətləndirilməsi üzrə tədqiqatlar Azərbaycanın digər prioritet məsələlərindəndir. Hökumət beynəlxalq təşkilatların və şirkətlərin köməyi ilə işğal dövründə Ermənistanın bölgəyə vurduğu ziyanı hesablamayı, sonra isə məsələni beynəlxalq məhkəmələrə çatdırmağı qarşısına məqsəd qoyur.

Ərazilərin minalardan təmizlənməsi prosesi sözü gedən ərazilərə köçürülməsi əhalinin təhlükəsizliyi üçün mühüm amildir. Bu mərhələdən sonra, kritik yol xətlərinin bərpa edilməsi yaşayış sahələri arasında gediş-gəlişi və eləcə də, digər vacib təminatların təchiz edilməsini asanlaşdıracaqdır. İçməli su, habelə sanitariya və irriqasiya sistemlərinin də yenidən bərpası insanların həyat səviyyəsinin düzəlməsinə və sonrakı prosesdə iqtisadi çərçivədən ailə-ev təsərrüfatlarının da canlanmasına gətirib çıxaracaqdır.

Sonda belə nəticəyə gələ bilərik ki, minimum yaşayış səviyyəsinin təminatı da sonrakı proseslərdə ilkin sosial-iqtisadi inkişafın təzahür forması olacaqdır. İlkin olaraq, sosial-iqtisadi inkişaf etdirilməsinin vacibliyi və post-konflikt dövrdə əhalinin mərhələli formada köçürülməsinə və eləcə də, yardım asılılığından qısa bir zamanda azad olmalarına gətirib çıxaracaqdır.

1.2. İşğaldan azad olunmuş rayonların investisiya qoyuluşları baxımından imkanlarının makroiqtisadi xarakteristikası

İnvestisiya potensialı siyasi, iqtisadi, resurs xammal, əmək, infrastruktur və digər amillərin birləşməsi kimi qəbul edilə bilər. Ölkənin investisiya qoyuluşları istehsalın, yenilikin inkişafından asılı olan ölkənin inkişafının makroiqtisadi amillərini əks etdirir.

Cədvəl 1: İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların artım sürəti, faizlə

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, cəmi	88.9	78.3	102.8	95.7	105,5	92.7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	95.8	88.0	177.3	119.7	98,8	67.5
Sənaye	109.2	85.5	99.1	77.5	106,9	97.7
Mədəncixarma sənayesi	117.9	85.5	91.3	65.4	97,6	98.8
Emal sənayesi	73.5	85.9	143.6	2,1 d.	169,0	105.6
Tikinti	93.8	106.8	90.3	131.1	93,6	89.3
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	44.2	63.3	177.4	93.6	78,5	83.9
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	88.5	55.8	119.0	104.8	111,6	95.3
Nəqliyyat	88.6	55.9	118.8	104.8	111,7	95.3
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	3,6 d.	19.1	2,3 d.	76.2	51,3	35.1
İnformasiya və rabitə	2,1 d.	58.1	80.5	2,5 d.	121,6	33.8
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	32.3	107.0	191.2	4,9 d.	64,9	142.7
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	85.3	0.5	4,0 d.	33,8 d.	11,8	3,0 d.
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	36.9	52.2	71.8	4,5 d.	4,7 d.	3,4 d.
Təhsil	59.5	62.8	74.6	2,1 d.	93,8	86.7
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	71.5	53.9	138.2	141.8	57,6	80.7
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	21.8	18.5	181.7	45.1	105,9	56.9
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	56.5	48.9	37.9	2,4 d.	3,7 d.	25.5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Azərbaycanın dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafı və eləcə də, İAEƏ bərpası da dövlətin əsas məsələlərindən biridir. Belə ki, AR Prezidenti cənab İ.Əliyev ötən ilin yekunları zamanı İAE torpaqlarımızın otuz ilin ən vacib tarixi hadisə olduğunu bildirmişdir. Müşavirə zamanı İAEƏ quruculuq bərpa işlərinin aparılması bir daha

vurğulanmışdır. Habelə, əzəli yaşayış sahələrimizdə tariximizi və mədəniyyətimizi, həmçinin, iqtisadiyyatımızı təkrar canlandırmaq üçün həmin ərazilərə mərhələli formada sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarının, sərmayələrin cəlb olunması qarşıya qoyulan zəruri vəzifə kimi qiymətləndirilmişdir.

Hələ İOƏ azad edilməzdən əvvəl tədqiqatçılar və ekspertlər Qarabağda resurs və iqtisadi potensial haqqında fikir bildirişlər. Məsələn, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən AR-nın ərazilərinin işğalı nəticəsində zərər təxminən 820 mlrd dollar təşkil etdiyi qeyd edildi. Ətraf mühitə böyük ziyan vurulmuş, evlər, ictimai binalar və istehsal infrastrukturunu məhv edilmişdir.

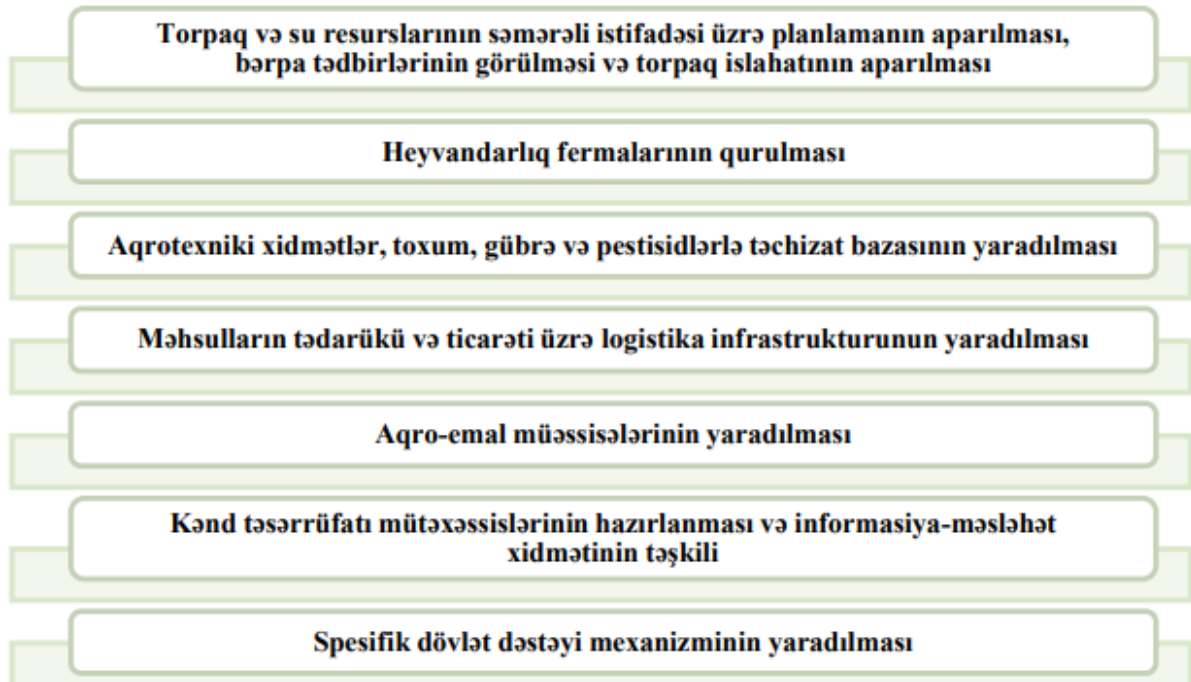
Çünki orada müxtəlif növ 155 faydalı qazıntılar yatağı, o cümlədən 5 qızıl yatağı var idi. Daha konkret və müfəssəl baxsaq, işğal nəticəsində 900 yaşayış məntəqəsi, eləcə də 150 min ev, 7 min ictimai bina, 693 məktəb, habelə 695 tibb müəssisəsi, 855 uşaq bağçası, 6 min sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 160 körpü, 280 min km elektrik xətti dağıdılıb və 1 mln ha meşə sahələri məhv edilmişdir (<https://www.dunyabulteni.net/kafkaslar/zengezur-koridoru-is-birliyini-daha-da-guclendirecek-h513820.html>).

İAOƏ-lər azad edildikdən sonra Qarabağın, ilk növbədə, Azərbaycanın yeni yaradılmış Qarabağ iqtisadi rayonunun potensialının və inkişaf yollarının daha obyektiv qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif variant və istiqamətlər nəzərdən keçirilir. Məsələ burasındadır ki, respublikanın regionlarında məhsuldarlığın, kənd təsərrüfatı sahələri və idarəetmə sisteminin rasionallığının artırılması istiqamətində həyata keçirilən institusional və inzibati tədbirlər əsasında ciddi dəyişikliklər baş vermiş, iqtisadi rayonlaşdırmanın yeni coğrafiyası həyata keçirilmişdir.

İAER investisiya qoyuluraq təbii qaz və içməli su təchizatı üçün güclü sistemlər yaradılır. Bununla yanaşı, beynəlxalq avtomobil yolları, dəmir yolları çəkilir, ən böyük Ağdam sənaye parkının təməli qoyulur. Bütün bunlar ən zəngin təbii sərvətlər - Qarabağın faydalı qazıntıları və onun təkcə Azərbaycanda deyil, bütövlükdə regionda strateji əhəmiyyəti sayəsində mümkün olub. Azərbaycanın təbii sərvətlərinin talan edilməsində qeyri-qanuni iştirak etmiş ermənilər və bir sıra xarici şirkətlər tərəfindən işğal olunmuş Qarabağda faydalı qazıntı yataqlarının

qanunsuz istismarı nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına dəymiş zərərin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün təsirli tədbirlər, o cümlədən hüquqi tədbirlər görülməli olacaq.

Şəkil 1: Dağlıq Qarabağ zonasında kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə aparılacaq bərpa istiqamətləri

Mənbə: Fikrətzadə F.F. Hacıyeva S.İ. 2020: s.23.

İAER investisiya qoyularaq təbii qaz və içməli su təchizatı üçün güclü sistemlər yaradılır. Bununla yanaşı, beynəlxalq avtomobil yolları, dəmir yolları çəkilir, ən böyük Ağdam sənaye parkının təməli qoyulur. Bütün bunlar ən zəngin təbii sərvətlər - Qarabağın faydalı qazıntıları və onun təkcə Azərbaycanda deyil, bütövlükdə regionda strateji əhəmiyyəti sayəsində mümkün olub. Azərbaycanın təbii sərvətlərinin talan edilməsində qeyri-qanuni iştirak etmiş ermənilər və bir sıra xarici şirkətlər tərəfindən işğal olunmuş Qarabağda faydalı qazıntı yataqlarının qanunsuz istismarı nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına dəymiş zərərin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün təsirli tədbirlər, o cümlədən hüquqi tədbirlər görülməli olacaq.

Müharibə hələ davam edərkən Azərbaycan hökuməti İAER elektrik enerjisinin verilməsi işinə başlamışdı. Ölkənin elektrik enerjisinin ötürülməsinə məsul qurum olan “Azərenerji” ASC Laçının Güləbird kəndində köhnə elektrik stansiyasını əsaslı

təmir edərək il ərzində istifadəyə verib. 2021-ci il fevralın 14-də açılışı olan elektrik stansiyası müharibədən sonra İAER-da fəaliyyətə başlayan ilk struktur olub.

Çətin relyefə və sərt iqlim şəraitinə baxmayaraq, Füzulidəki Şükürbəyli yarımstansiyasından Şuşaya 75 kilometr uzunluğunda elektrik verilişi xətti çəkilib. Bu xəttin tikintisi 73 gün çəkdiyi halda, Şuşada yeni yarımstansiya tikilərək istifadəyə verilib.

İAE Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı və Kəlbəcərdə transformator mərkəzləri tikilərək fəaliyyətə başlayıb. Şükürbəyli yarımstansiyasından Zəngilana qədər minalanmış ərazilərdən, dağlıq və engebəli torpaqlardan keçən 110 kilometrlik, Daşkəsəndən Kəlbəcəyə 70 km sıldırım qayalardan və Murovdağdan keçən xətt çəkilib. Suqovuşan qəsəbəsində 2 kiçik su elektrik stansiyası tamamlanaraq istifadəyə verilmiş, Kəlbəcərdə tikilən analoji elektrik stansiyası isə tamamlanmaq üzrədir.

Ağdam rayonunda 2 yarımstansiya tikilir və burada 35 km elektrik xətti çəkilir. Yaxın vaxtlarda həm xəttin, həm də yarımstansiyaların istismara veriləcəyi gözlənilir. Xəttlə yanaşı, elektrik xəttinin çəkildiyi rayonlara da fiber optik internet xətləri çəkilib. Qarabağ iqtisadi rayonunun böyük iqtisadi potensiala malik olduğunu vurğulamaq yerinə düşər.

Cədvəl 2: Qarabağ iqtisadi rayonunun 2010-2019-cu illər üzrə sənaye sahəsi üzrə statistikasi

	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı, vahid	29	37	38	36	40	40
Sənaye məhsulu (müvafiq ilin qüvvədə olan faktiki qiymətləri ilə), min manat	10249.0	24164.6	29350.0	45649.4	46918.4	45999.0
Sənaye istehsalı indeksi, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə (sabit qiymətlərlə)	91.8	107.5	112.5	111.6	87.8	97.7
Sənaye məhsulunda qeyri - dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	13.6	12.4	24.6	22.5	30.2	25.3
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	155.1	986.4	2241.0	4473.8	4563.1	847.7

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4135>

İAEƏ-də genişmiqyaslı tikinti-bərpa işlərinin aparılması nəzərdə tutulur. Qarabağda qeyri-neft sektorunun perspektivli sahəsi əsasən inkişaf edəcək və Azərbaycanın yerli və daxili tələbatını ödəyəcək, rəqabətqabiliyyətli sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının həcmində əhəmiyyətli artım gözlənilir. İAE Azərbaycan əraziləri ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına mühüm töhfə verəcəkdir.

Xüsusilə, heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminat yaxşılaşacaq. Həmçinin Azərbaycanda taxılla özünütəminat səviyyəsi 70%-ə çatır. İAE torpaqlarımız bu sahədə vəziyyəti yaxşılaşdırmağa imkan verəcək. Bundan əlavə, qeyd etdiyimiz kimi, ümumilikdə respublikamızın İAEƏ-də kənd, qəsəbə və şəhərlərin bərpası, dirçəlişi istiqamətində intensiv işlər aparılır, nəticədə artım tempinin sürətləndirilməsi üçün yeni iş yerləri və əlavə dəyər mənbələri yaradılır (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.23).

DSK rəsmi məlumatları üzrə 1980-ci illərdə DQ ərazilərində 139.80 min ha əkilmiş sahə olduğu bildirilir. Əkinlərin strukturu üzrə taxıl sahələri və eləcə də, üzümlüklər üstünlük təşkil etmişdir. Əkilən sahələrin 55%-i taxıl məhsulları üzrə, 35%-i isə üzümlüklərin payına düşmüşdür.

Cədvəl 3: 1980-ci illərdə DQ ərazilərində əkin sahələrinin strukturu (ha)

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	37,776	-	198	1317	1,701	11,211	52,203
Ağdam	7,660	7,565	-	259	287	13,042	28,813
Cəbrayıl	8,995	-	-	144	48	6,570	15,757
Füzuli	13,214	600	-	201	76	14,148	28,239
Kəlbəcər	-	-	660	6	-	-	666
Qubadlı	3,401	-	589	88	91	997	5,166
Laçın	3,852	-	83	63	175	-	4,173
Zəngilan	1,929	-	359	61	57	2,391	4,797
Cəmi sahə	76,827	8,165	1,889	2139	2,435	48,359	139,814
<i>Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %</i>	<i>14.3</i>	<i>2.7</i>	<i>11.6</i>	<i>10.9</i>	<i>1.8</i>	<i>24.7</i>	<i>7.7</i>

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/st_units/

1980-ci illərin statistikasına əsasən Ağdam və Füzuli rayonlarının işğala məruz qalmayan faktiki sahələri əsas götürülməklə perspektiv dövr üçün bu ərazilərdə 232.80 min ha sahədə əkinlərin olması proqnozlaşdırılır.

Cədvəl 4: Prespektivdə olan DQ ərazilərinin əkin sahələri üzrə proqnozlaşdırılan stukturu (ha)

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Yem bitkiləri	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	48,500	-	-	2,100	400	1,700	2,300	55,000
Ağdam*	28,862	4,601	-	9,816	16,909	2,565	500	63,253
Cəbrayıl	10,400	-	-	300	7,300	800	1,200	20,000
Füzuli*	50,465	1,300	-	1,769	12,579	2,679	761	69,553
Kəlbəcər	900	-	200	200	-	500	-	1,800
Qubadlı	6,300	-	400	400	1,000	2,500	400	11,000
Laçın	2,300	-	-	200	1,000	500	-	4,000
Zəngilan	1,900	-	300	300	2,500	2,200	1,000	8,200
Cəmi sahə	149,627	5,901	900	15,085	41,688	13,443	6,161	232,805
<i>Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %</i>	<i>12.8</i>	<i>5.8</i>	<i>22.5</i>	<i>9.6</i>	<i>10.6</i>	<i>6.0</i>	<i>27.9</i>	<i>11.1</i>

Mənbə: Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.23.

AR Prezidentinin 04.01.2021 tarixli fərmanına əsasən, kompleks tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi ilə birgə fəaliyyətin intensivləşdirilməsinə töhfə verməyə başlayan “Qarabağ Dirçəliş Fondu” Müşahidə Şurasının tərkibi təsdiq edilib. Qarabağ iqtisadi rayonunda tikinti materiallarının istehsalı üçün güclü xammal var, bir sıra yeyinti sənayesi xüsusi güclü potensiala malik olan - şərabçılıq, kənd təsərrüfatı istehsalı üstünlük təşkil edir, rayon məhsuldar kənd təsərrüfatı sahəsi, təzə meyvə və tərəvəz yetişdirmək, o cümlədən taxılçılıq, üzümçülüklə səciyyələnir. Rayon həm də mineral bulaqlar, təbii və balneoloji sərvətlər kimi əlverişli baza və ehtiyatlara malik turizm potensialı ilə də zəngindir (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. 2021).

Azərbaycanın iqtisadi rayonlarının təsərrüfat komplekslərinin təhlili və qiymətləndirilməsi göstərir ki, ölkənin regionlarında, ilk növbədə, Qarabağda xam investisiya mühitinin çoxsaylı növləri mövcuddur. Bunlardan əlavə, Qarabağda böyük mineral xammal və su ehtiyatları, turizm zonaları və klasterlərin yaradılması üçün təbii landşaftlar var. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatının inkişafının bir sıra

məhsuldar və perspektivli sahələri ənənəvi olaraq Qarabağ iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir - pambıqçılıq, taxılçılıq, heyvandarlıq, ipəkçilik və s.

Cədvəl 5: Qarabağ iqtisadi zonasında turizmin inkişafı (2000-2019-cu illər)

	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı, vahid	1	1	1	1	2	2
nömrələrin sayı, vahid	15	15	15	15	25	25
birdəfəlik tutum, yer	30	30	30	30	60	60
Yerləşdirilmiş şəxslərin sayı, nəfər	353	488	372	260	784	1167
Gecələmələrin sayı, adam-gecə	644	634	520	465	1040	1235
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlirləri, min manat	6.1	9.6	10.1	5.5	35.3	43.7
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin xərcləri, min manat	6.1	9.6	9.9	6.4	21.8	29.7

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Yeni yaradılan iqtisadi rayonların məqsəd və əsas vəzifələri resurs potensialının dərinədən öyrənilməsi, obyektiv qiymətləndirilməsi və bütövlükdə ölkənin iqtisadi, ticarət və təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb etməklə səmərəli istifadəsinin təşkilindən ibarətdir. Qarabağ iqtisadi rayonu bir tərəfdən təbii resurs potensialının zənginliyi, digər tərəfdən isə ən yüksək iqtisadi potensialı ilə seçilir.

Ölkənin hərtərəfli iqtisadi inkişafı üçün Qarabağda hərtərəfli nəqliyyat şəbəkəsi yaradılır. Bu baxımdan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarında dəmir yollarının və müasir hava limanının tikintisi böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki bütün bunlar intensiv tərəqqi üçün stimuldur. Strateji nəqliyyat layihəsi və regional logistika xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağ bölgəsinin iqtisadi potensialının səmərəliliyinin təmin edilməsi nəticəsində bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının artımı 10 faiz artacaqdır. Qarabağda ölkə iqtisadiyyatının inkişafının yeni sürücüləri və regionun tranzit potensialının inkişafını sürətləndirəcək nəqliyyat-logistika strukturu formalaşacaq ("Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 2021).

Bundan əlavə, Qarabağ regionunun özünəməxsus xüsusi resursları və iqtisadi potensialı var ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorlarında

rəqabətqabiliyyətli istehsal sahələrinin yaradılması üçün əsas ola bilər və bununla da milli iqtisadiyyatın əhəmiyyətli şaxələndirilməsinə töhfə verə bilər. Bu sahələrdən biri də ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən və idxaldan asılılığı azaldan ən mühüm növ ərzaq məhsulları istehsal edən aqrar sektordur. Fakt budur ki, 1988-ci ilə qədər keçmiş DQ Muxtar Vilayəti Azərbaycanda ümumi buğda məhsulunun 15%-ə qədərini təmin edirdi. İşğalçılar son 30 il ərzində buğda sahələrinin bir hissəsini istifadə etməyə davam etdilər. Ermənistanda buğda istehsalının ümumi həcmi bu işğal olunmuş torpaqlarda yetişdirilənlərlə birlikdə 190 min ton təşkil edirdi ki, bunun da ildə 90 min tonunu Ermənistan işğal etdiyi torpaqlarda toplayırdı.

Belə çıxır ki, Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarında buğda məhsulunun yarısını yığıb. Bundan başqa, Qarabağda məhsuldar bağlar, o cümlədən üzümçülüyn, pambıqçılığın, ipəkçiliyin, heyvandarlığın inkişafı üçün güclü potensial var. Qarabağ iqtisadi rayonunda əla iqlim və təbii şəraitə malik olduğuna görə heyvandarlığın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli və məhsuldar mühit mövcuddur ki, bu da ət məhsullarının, südün, yumurtanın və yunun həcmi xeyli artırmağa imkan verəcəkdir. Bundan başqa, Qarabağ bölgəsi ənənəvi olaraq aqrar-sənaye kompleksi, eləcə də toxuculuq sənayesi sahələrində rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsullarına malik idi.

Bu potensiallar sayəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının dərinədən emalını təmin etmək və digər məsələlərlə yanaşı, pambıq emalının ciddi inkişafını təmin etmək mümkündür. İşğaldan əvvəl Ağdam rayonunda 17 sənaye müəssisəsi, o cümlədən taxıl və ət kombinatları, xalçaçılıq fabrikləri, həmçinin dəzgahqayırma zavodu, traktor təmiri zavodu fəaliyyət göstərirdi. Təsadüfi deyil ki, ilk bərpa işlərindən biri Ağdam rayonundan başlayıb və güclü müasir və yüksək texnologiyalı infrastruktura malik Ağdam sənaye parkının təməli qoyulub. Əsas diqqət innovativ və yüksək texnoloji fokus üzərində qurulur və bununla da bir tərəfdən bərpa işlərini sürətləndirir, digər tərəfdən isə regionda daha innovativ və texnoloji mərkəz yaradır. Vəziyyətin belə inkişafı regionun dirçəlişinin intensivləşməsinə imkan verəcək və ölkələr arasında dağılmış iqtisadi və iqtisadi əlaqələrin bərpası üçün yeni imkanlar açacaqdır.

1.3. İşğaldan azad olunmuş rayonların bərpasına investisiya qoyuluşlarının dünya təcrübəsi və onlardan Qarabağ regionunda istifadə imkanları

Müasir şəraitdə investisiya qoyuluşunu təmin etmək üçün problemlər və onların həlli yolları ən çətin məsələlərdən biri hesab olunur. Qlobal maliyyə böhranı və qlobal təhlükələrin artmasından sonra qlobal əməliyyat riskinin artması səbəbindən xarici investisiyaların cəlb edilməsi xeyli çətinləşib. Bundan əlavə, COVID-19-un mənfi nəticələrini nəzərə alaraq, maliyyə investisiya aktivliyi bütün dünyada azalıb, maliyyə və investisiya axınlarının ritmini və dinamizmini bərpa etmək bir ildən çox vaxt aparacağı gözlənilir.

Dünya tarixində milyonlarla insanın həyatına son qoyan, kənd və şəhərlər, ölkələr və rayonlar xarabalığa çevrilən çoxlu dağıdıcı müharibələr, münaqişələr olub. Lakin istənilən müharibənin öz məntiqi nəticəsi var və ondan sonra mənfi nəticələri aradan qaldırmaq, kəndləri, qəsəbələrini, şəhərləri bərpa etmək, insanların öz doğma yurdlarına qayıtmasını təmin etmək, sosial-iqtisadi inkişafa təkan vermək lazımdır. Məsələn, II Dünya Müharibəsinin nəticələri belə oldu: 80 milyona yaxın insan həlak oldu, 1,7 milyard insan müharibənin ağır nəticələrini yaşadı. Bu müharibədə 57 dövlət iştirak edib və dağıntıların ümumi məbləği 260 milyard ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilib.

Bərpa işləri zamanı keçmiş Sovet İttifaqının 15 respublikasında yaşayan bütün millətlərin nümayəndələrinin vahid ruhu və iradəsi nümayiş etdirilmişdir və nəticədə qısa müddətdə milli iqtisadiyyatın həyatı və ritmi bərpa olundu, ölkələr normal həyata qayıtdı.

1947-ci ildə Harvard Universitetində ABŞ dövlət katibi C. Marşall tərəfindən təqdim edilən Marşal Planı dağılmış Avropanın, xüsusən də Almaniyanın bərpa proseslərində əsas rol oynamışdı. II Dünya Müharibəsindən sonra Avropa ölkələrinə iqtisadi yardım göstərmək üçün ABŞ-ın sponsorluq etdiyi proqramdır.

C. Marşall 17 ölkəyə təqribən 13 milyard dollar qrant, kredit verib və onların iqtisadiyyatlarının canlanmasında, siyasi strukturlarının sabitləşdirilməsində əsas amil olmuşdur. Planın konsepsiyası Dördüncü Nöqtə Proqramı çərçivəsində daha az inkişaf etmiş ölkələrə də şamil edilmişdir (<https://www.britannica.com/event/Marshall->

Plan).

Qərbi Avropanın iqtisadiyyatının yenidən qurulması üçün 16 ölkəni təmsil edən komitə tərəfindən təqdim edilən vahid plan əsasında ABŞ Konqresi Avropanın Bərpa Proqramının yaradılmasına icazə verildi. 1948-ci ildə yardım demək olar ki, bütün Avropa ölkələrinə, o cümlədən ABŞ tərəfindən hərbi işğal altında olan ölkələrə təklif edilmişdi. Sovet hakimiyyəti erkən planda iştirakdan imtina etdilər və tezliklə onların təsiri altında olan digər Şərqi Avropa dövlətləri də izlədilər.

Paul G. Hoffman və xüsusi yaradılmış qurum, növbəti dörd il ərzində sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının bərpasına, maliyyə sabitliyinin yaradılmasına və ticarətin genişləndirilməsinə kömək edən təxminən 13 milyard dollarlıq iqtisadi yardım payladı. Yardımın böyük əksəriyyətini birbaşa qrantlar, qalan hissəsi isə kreditlər şəklində təşkil edirdi. Avropanın iştirakını koordinasiya etmək üçün Böyük Britaniya və Fransa başda olmaqla 16 ölkə dörd illik bərpa proqramı təklif etmək üçün Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsini(AİƏK) yaratdı. Bu təşkilat sonradan daimi təşkilatla əvəz olundu (<https://www.britannica.com/event/Marshall-Plan>).

Marşal planı çox uğurlu oldu. İştirak edən Qərbi Avropa ölkələri bu dövr ərzində ÜMM 15-25% artım yaşadılar. Plan Qərbi Avropanın kimya, maşınqayırma və polad sənayesinin sürətlə yenilənməsinə böyük töhfə verdi. Truman, 1949-cu ildə başlanmış “Dördüncü Nöqtə Proqramı” çərçivəsində Marşal Planını bütün dünyada az inkişaf etmiş ölkələrə şamil etdi. Qısa müddətdə 13,3 milyard ABŞ dolları xərcləndi və Avropanın dirçəliş prosesləri təmin edildi.

Başqa bir nümunə 1990-cı illərin ortalarında Balkan müharibəsi nəticəsində dağıntıları aradan qaldırmaq üçün Bosniya və Herseqovina Dünya Bankının köməyi ilə 20 il ərzində ölkənin sosial-iqtisadi tarazlığını bərpa edə bilmişdir. Hərbi əməliyyatların və münaqişələrin mənfi nəticələri mürəkkəb məsələlərin sistemli həllini, dağıntıların bərpası və itkilərin ödənilməsinə ardıcıl yanaşmanın təmin edilməsini şərtləndirir. Təbii ki, vətəndaş qarşıdurmalarının davam etdiyi, bəzən dağıdıcı müharibələrə çevrildiyi indiki şəraitdə oxşar model və təcrübə lazımdır. Yaxın Şərqdə, xüsusən də onlarla şəhər və qəsəbənin böyük dağıntılara məruz qaldığı Liviya və Suriyada davam edən münaqişələri və müharibələri xatırlatmaq

kifayətdir (КОЛТЫНЮК Б.А. 2004: с.169).

Həmçinin, Küveytin 1991-ci ildə İraqın yeddi aylıq işğalından azad edilməsindən sonra BMT və beynəlxalq mexanizmlərin köməyi ilə 50 milyard dollar təzminat ala bilmişdi.

Kolumbiyada isə dörd onillik davam edən münaqişənin sonu təsirə məruz qalmış icmaların bərpası üçün problem və fürsət təqdim edirdi. Sülh Sazişinin imzalanması ilə Kolumbiya Hökuməti özəl sektor investisiyalarını təşviq edirlər ki, bu da tarixən iqtisadi, sosial və siyasi təcridlə üzləşmiş icmalara əhəmiyyətli resursları yönəldirdi. Münaqişədən sonrakı bərpa səylərini dəstəkləmək üçün əhəmiyyətli kapital tələb olunsada, bu kapitalın necə yerləşdiriləcəyinə və təsirə məruz qalmış icmaların ehtiyaclarına uyğun şəkildə yerləşdirilməsinin müəyyən edilməsində kimin rol oynayacağına diqqət yetirmək vacibdir (https://collections.unu.edu/eserv/UNU:3066/pb08_08.pdf).

Latın Amerikasına ilə əməkdaşlıqda bu layihə münaqişədən sonrakı investisiya təcrübələrinin mövcud modellərini qiymətləndirir və onları Kolumbiya kontekstinə uyğunlaşdırır. Bu layihə proqramı dövlət tərəfindən dəstəklənir.

Layihə Kolumbiyadakı mövcud təcrübədən bu çərçivə üçün əsas kimi istifadə etməklə, kapital axınının dünyanın münaqişədən sonrakı bölgələrində yerli icmaların səlahiyyətlərinin artırılmasına necə töhfə verə biləcəyinə dair konkret model yaratmaq məqsədi daşıyır. Bu təhlil sərmayələr və sərmayə qoyula bilən imkanlar xəttinin yaradılması ilə sınaqdan keçirilir. Layihənin konkret məqsədləri aşağıdakılardan ibarət olur (https://collections.unu.edu/eserv/UNU:3066/pb08_08.pdf):

- Mövcud nəzəriyyə və praktikaya əsaslanan, təsir sərmayəsinin dünyanın münaqişədən sonrakı bölgələrində yerli icmaların səlahiyyətlərinin artırılmasına necə töhfə verə biləcəyinə dair anlayışı inkişaf etdirir və təhlili Kolumbiyadakı mövcud təcrübə ilə əlaqələndirir. Bu təhlil bu növ investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında dövlətin rolunu araşdırır.

- Münaqişədən sonrakı ərazilərdə qeyri-bərabərlik və təcrid problemlərinin həllində bu investisiyaların təsirini yoxlamaq, ölçmək və idarə etmək üçün metodoloji baza hazırlayır. Münaqişədən sonrakı bölgələrə investisiya qoymaq üçün

müəyyən edilmiş ən yaxşı təcrübələrə əsaslanaraq, Kolumbiyanın münaqişədən sonrakı bölgələrində icma tərəfindən yaradılan perspektivli investisiya imkanlarının müəyyən edilməsində investorlara istiqamət verə biləcək bir sıra investisiya meyarları hazırlayır.

- İcma tərəfindən yaradılan investisiya imkanlarını dəstəkləyən konsepsiya sübutu investisiyalarının hazırlanması və pilot layihələrin potensial boru kəmərinin modelləşdirilməsi vasitəsilə bu təcrübələri təsdiq edir.

- Kolumbiyanın münaqişədən sonrakı bölgələrinə sərmayə qoymaq üçün təcrübələrin rəhbər sənədini yaradır.

Şirkətlər yalnız icmalarda yetişdiricilərə gəlir imkanı vermir. Onlar həmçinin kənd təsərrüfatını həyat qabiliyyətli bir həyat tərzini kimi qurur və bölgədəki imkanları şaxələndirmək və münaqişənin təsirinə məruz qalan ərazilərdə çox yayılmış “beyin axını”nı azaltmaq üçün mühasibat uçotu və marketinq kimi yeni bacarıqlar və bizneslər üçün imkanlar yaradırlar.

Başqa bir nümunə olaraq Şri-Lanka və Ruanda ölkələrini göstərə bilərik.

1930-cu ildən 1980-ci ilə qədər Şri-Lankada kənd təsərrüfatının inkişafı Tamillər və Sinhaller arasında etnik gərginliyə səbəb oldu. 2009-cu ildə müharibə başa çatdıqdan sonra Şri-Lanka müharibəsindən zərər çəkmiş vəziyyətdə yollar, məktəblər, magistral yollar, körpülər, elektrik stansiyaları, limanlar kimi infrastrukturun inkişafı irimiqyaslı inkişaf layihələrinə böyük sərmayə qoydu. Bu investisiyalar bazarlara və əsas xidmətlərə çıxışı yaxşılaşdırıb və ölkənin cənubu ilə əlaqəsini gücləndirdi.

Ruanda sosial ilə bağlı, Şri Lanka uzlaşmaya qədər kömək edə bildi və bunun inkişafa əsaslanan maddi yenidənqurma strategiyasından istifadə etdi. Qeyri-hökumət təşkilatları gənclərlə tanışlıq səfərləri, maarifləndirmə görüşləri, gənclərin düşürgələri və s. kimi mikro tədbirlər görsələr də, əvvəllər bölünmüş icmaları bir araya gətirən sülh komitələri və ya forumlar kimi mezo-səviyyəli və yerli tədbirlər həyata keçirdi (Philip C., Kaufman., Zachary D. 2009: p.70).

Post-konflikt regionlarının iqtisadiyyatının yenidən qurulması və uğurla başa çatdırılması üçün əhəmiyyətli investisiyalar tələb olunur, çünki onlar iqtisadi artımın

əsas amilidir.

2015-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən yekdilliklə qəbul edilmiş Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030 gündəliyi dünyanı dəyişdirmək məqsədini elan edir. Bu bəyannamədə çox düzgün ifadə edildiyi kimi, “sülh olmadan davamlı inkişaf, davamlı inkişaf olmadan sülhdən söhbət gedə bilməz”. Bu məqsədin 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) siyahısında yalnız 16-cı yeri tutması münaqişəyə meyilli ölkələrin davamlı inkişafda iştirak edən sülhsevər dövlətlərə çevrilməsinin əhəmiyyətini qiymətləndirməməlidir.

Münaqişədən sonrakı ölkələrdə davamlı sülh və sabitliyə nail olmaq üçün öz işində BMT bütövlükdə 1971-ci ildə Con Rouls tərəfindən işlənib hazırlanmış siyasi və əxlaqi fəlsəfəyə sadıq qaldı və ona əməl etdi... Liberal demokratiya və qanunun aliliyi, eləcə də insan hüquqlarının müdafiəsi idarəetmə sisteminin əsas dəstəkləyici strukturlarına çevrilmişdir. Cəmiyyətlərdə ədalətə nail olmaq üçün konstitusiyalar yazılır, dövlət orqanları yaradılırdı. Şübhə yoxdur ki, uzunmüddətli perspektivdə demokratik idarəetmə strukturlarını formalaşdırmaq üçün təşkilati potensialın yaradılması sülhün və sabitliyin qorunmasına töhfə verir, lakin münaqişələrdən dərhal sonra milli liderlərə təsir etmək və onların öhdəliklərini təmin etmək üçün onları dəyişdirmək daha vacibdir.

Əvvəlki illərdə post konflikt ölkələr üçün göstərilən yardımları aşağıdakı kimi sistemləşdirə bilərik:

- İanələr;
- Borcların silinməsi;
- İnvestisiyalar;
- Kreditlər;
- Yerli banklara depozitlərin qoyulması;
- Qrantlar;
- yerli valyuta dəyərinin yüksəldilməsi.

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik, hərbi əməliyyatlar sona çatdıqdan sonra əsas qarşıya qoyulan ilk hədəf müharibədən çıxmış olan ölkə əhalisinin ilkin olaraq, ehtiyaclarını qarşılamaq və iqtisadiyyatı zəif olan regionun inkişafını isə

təmin etməkdir. Bu və bundan sonrakı mərhələ yenidənqurma işlərində xarici ölkələrin, beynəlxalq qurumun və təşkilatların müxtəlif istiqamət üzrə yardımları əsas rol oynayır.

Dövlətimiz Dağlıq Qarabağ zonasında ən müasir və yüksək texnologiyalardan istifadə etməklə ağıllı kəndlər, eləcə də ağıllı şəhərlərin salınması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 yanvar 2021-ci il tarixli fərmanı ilə Müşahidə Şurasının tərkibi təsdiq edilmiş Qarabağ Dirçəliş Fondu” artıq fəaliyyət göstərir. Bu fondun əsas missiya və vəzifələri alternativ maliyyə və investisiya variantlarını cəlb etmək, bərpa işlərinin sürətləndirilməsi üçün daha səmərəli maliyyə investisiya mexanizmlərinin işlənib hazırlanması, həyata keçirilməsi və regionun resurslarının iqtisadi təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsindən ibarətdir (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. 2021).

Qarabağ bölgəsinin resurs potensialının reallaşdırılmasının daha məhsuldar əlavə dəyər mənbələrinin formalaşmasına, daimi iş yerlərinin açılmasına, sahibkarlığın və ümumilikdə biznes mühitinin inkişafının sürətləndirilməsinə töhfə verəcəyini vurğulamaq vacibdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan öz qüvvəsi və maliyyə imkanları ilə artıq infrastruktur obyektlərinin, o cümlədən avtomobil yollarının, dəmir yollarının bərpasına, eləcə də beynəlxalq hava limanlarının tikintisinə başlayıb. Məqsəd regionun nəqliyyat və inteqrasiya kommunikasiyalarının iş qabiliyyətini və səmərəliliyini təmin etmək, region ölkələri arasında dostluq və qarşılıqlı faydalı münasibətləri bərpa etmək, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə əlaqələri, NMR ilə Azərbaycanın digər hissələri arasında, eləcə də Türkiyə ilə Rusiya arasında və regionun digər ölkələri arasında quru hərəkətini təmin etməkdir.

Hadisələrin bu cür inkişafı ticarət-iqtisadi əlaqələrin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa və region ölkələri arasında iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsinə təmin etməyə imkan verəcəkdir.

Vurğulamaq lazımdır ki, Qarabağ bölgəsində aparılan bərpa işləri daha cəlbedici investisiya mühitinin yaradılmasını, bu bölgəyə daxili və xarici investisiyaların fəal şəkildə cəlb edilməsini zəruri edir. Azərbaycan İAEƏ-in bütün

istiqamətlərində yeni magistral yollar çəkir.

Tikintisi başa çatdırılmış və tikintisi davam etdirilən avtomobil yollarının ümumi uzunluğu 723 kilometrdir. Kəlbəcər və Laçın vilayətləri daxilində ümumi uzunluğu 584 kilometr olan yollar çəkilir. Bölgədəki əsas magistral yolların 2025-ci ilə qədər tamamlanması hədəflənir. İAEƏ-də tikilən tunellərin ümumi uzunluğu 62 kilometrdir.

Bərpa işlərinin intensivləşdirilməsi və Qarabağ regionunun inkişafının sürətləndirilməsi üçün Azərbaycanın güclənməsi ilə yanaşı, nəzərdə tutulan bərpa işlərinin həyata keçirilməsində və ümumilikdə Qarabağ regionunun sürətli sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində xarici dəstək də vacibdir.

Bundan başqa, "AR Prezidentinin 2/02/2021-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişaf haqqında milli prioritetlər" sənədində ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun strateji məqsəd və vəzifələri, o cümlədən Qarabağın dirçəlişinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilib. Bütün bu amillər və reallıqlar regionda daha cəlbedici və adekvat investisiya mühitinin formalaşdırılmasını şərtləndirir (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. 2021).

Beləliklə, Qarabağ bölgəsinin iqtisadi potensialının səmərəliliyinin təmin edilməsi nəticəsində bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının artımı 10 faiz artacaqdır. Qarabağda, xüsusilə kənd təsərrüfatı sahələrində, aqrar istiqamətlərdə, turizm sektorunda ölkə iqtisadiyyatının yeni artım dinamikləri formalaşacaq. Sıfırdan nəqliyyat-logistika strukturu yaradılır ki, bu da regionun tranzit potensialının inkişafını sürətləndirəcəkdir. İqtisadçıların, ictimai xadimlərin və siyasətçilərin yerli və xarici ekspertlərinin fikrincə, Qarabağda postpandemiya və bərpa işləri dövründə əsas vəzifə böyük iqtisadi potensial və bərpa işlərinin intensivləşdirilməsi, təbii və iqtisadi resurslardan, məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadə edilməsi üçün adekvat şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARIN İQTİSADİYYATININ BƏRPASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Zəruri nəqliyyat, loqistik infrastrukturun yaradılması rayonların bərpası strategiyasının əsası kimi

Cənubi Qafqazda müstəqil Azərbaycan öz siyasi-sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının tarixi dönüş mərhələsini yaşayır. Ölkədə məqsədyönlü sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatın güclənməsinə və müasirləşməsinə səbəb olmuşdur. Son 18 il ərzində dinamik inkişaf əsasında ÜDM-in həcmi üç dəfədən çox artıb, güclü müasir sosial-iqtisadi infrastruktur yaradılıb və müsbət demoqrafik artım şəraitində yoxsulluq və işsizlik səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır.

Neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi maliyyə imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirməyə imkan verdi və ölkə orta yüksək gəlir səviyyəsinə malik dövlətlər qrupunda yer aldı. 1995 - 2021-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına 280 mlrd dollar sərmayə qoyulmuşdur ki, bunların da yarısı xarici investisiyalar idi. Artan iqtisadi güc ölkəyə böyük layihələrin təşəbbüskarı və regional iqtisadiyyatın lokomotivi olmağa imkan verdi və Azərbaycan dünyanın enerji təhlükəsizliyinin etibarlı tərəfdaşlarından birinə çevrildi (Azərbaycan iqtisadi inkişafı, Milli prioritetlər. 2021: s.18).

Bütün bu sosial - iqtisadi nailiyyətlər Qarabağ müharibəsində erməni təcavüzkarları üzərində parlaq qələbəyə yol açdı. 2020-ci ilin noyabrında Azərbaycan ilə Ermənistan arasında münaqişənin başa çatması regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, çiçəklənmənin və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşmasına, ticari-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin istifadəsinə böyük təkan verir.

DSK məlumatlarına görə, 2021-ci ilin yanvar ayı ərzində ÜDM-in artımı 4,9% təşkil edib, qeyri-neft sektoru isə 5,9% artıb. ÜDM - in strukturunda nəqliyyat

vasitələrinin ticarəti və təmiri 10,3%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının - 7,1% təşkil etmişdir. (Azərbaycanın Bölgələri. 2020: s.27).

AR prezidenti İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə işğalçı ərazinin düşmən əsirliyindən geri qaytarılması qısa müddət ərzində həmin ərazilərdə münəfiqədən sonra bərpa prosesinin əsasını qoydu. Struktur mexanizminin işlənilib hazırlanması qədim torpaqlarımızda tariximizin, mədəniyyətimizin və iqtisadiyyatımızın dirçəldilməsinə və bərpasına, bu sahələrə investisiyalara və digər investisiyaların cəlb olunmasına tədricən kömək edəcəkdir.

2021-ci ildə post-konflikt dövründə İAEƏ-in bərpası və inkişafı üçün yol xəritəsi, eləcə də bu ərazilərin ölkə iqtisadiyyatı çərçivəsində inkişafının təşkilatı-idarəetmə mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur. Bu istiqamətlər aşağıdakılardır (Azərbaycan 2030, sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. 2021):

- Yol-nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və onun yenidən qurulması;
- Gələcəkdə Laçın və ya Kəlbəcər rayonlarında beynəlxalq hava limanının tikintisi;
- Horadiz-Füzuli dəmir yolunun, daha sonra Füzuli-Şuşa dəmir yolunun tikintisinə başlanılması. Buna əlavə olaraq, Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun təmir edilməsi vacibdir, belə ki, Naxçıvan dəhlizinin açılması üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanın AEƏ-də bərpa planları kifayət qədər genişdir. Böyük Vətən müharibəsində şanlı qələbə sayəsində geri qaytarılmış ərazilərin bərpasının sürətləndirilməsi, müvafiq infrastrukturun yaradılması və regionun Azərbaycan iqtisadiyyatına inteqrasiyasının təmin edilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılır. Artıq AEƏ-lərin bərpası və inkişafı konsepsiyası işlənilib hazırlanmışdır. Bu regionların iqtisadi potensialı ölkəyə yeni yerli və xarici investisiyaların, xüsusilə qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır (Müzəffərli N. və İsmayılov E. 2010: s.36).

İAEƏ bərpası və inkişafına kompleks yanaşmanın təmin edilməsi məqsədilə tədbirlər bir neçə mərhələdə həyata keçiriləcək. İlk mərhələdə idarəetmə və təhlükəsizlik məsələlərinin, infrastrukturun həlli və növbəti mərhələlərdə sosial

xidmətlərin fəaliyyəti, iqtisadiyyatın bərpası və inkişafı daxildir. Hər bir regionun təbii ehtiyatları, iqtisadiyyatın ənənəvi sahələri, bərpa olunan nəqliyyat dəhlizləri, artıq tikilməkdə olan avtomobil və dəmir yolları, nəqliyyat qovşaqlarına yaxınlığı nəzərə alınmaqla, onların profili və ixtisaslaşması nəzərdə tutulmuşdur.

Bu gün İAE Azərbaycan torpaqlarında hava limanları, avtomobil və dəmir yollarının geniş şəbəkəsi, ağıllı şəhərlər və eləcə də ağıllı kəndlər intensiv və sistemli şəkildə tikilir, həmçinin kənd təsərrüfatı sahələri emal edilir. Regionda reallaşdırılan ilk iri layihələr uzunluğu 101 km, Füzuli beynəlxalq aeroportu olan “Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa” marşrutu üzrə 4-6 zolaqlı “qələbə” yolu olmuşdur. Bu infrastruktur ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğun olaraq çox qısa müddət ərzində, yəni, 8 ay ərzində tikilmişdir. Bu hava limanı ilə yanaşı, Zəngilan, həmçinin Laçın rayonlarında daha iki beynəlxalq aeroportun təmali qoyulmuşdur.

30 il ərzində erməni işğalçıları demək olar ki, bütün avtomobil və dəmir yollarını dağıdıblar. Qarabağın iqtisadiyyatını bərpa etmək, keçmiş qaçqın və məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtması üçün ilk növbədə köhnə yolları bərpa etmək və yeni yollar tikmək lazımdır. Təsdiq olunmuş baş plana əsasən, İAEƏ-də mərkəzi yolların 11 istiqamət üzrə tikintisi nəzərdə tutulur (Əliyev T.N. 2021: s.14).

Qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya zamanı Çinin “Bir kəmə-bir yol” layihəsinin reallaşdırılmasına investisiyaların azalması müşahidə olundu. Lakin layihə üzrə fəaliyyətin 2021-2022-ci illərdə bərpa olunması gözlənilir ki, bu da Azərbaycanın tranzit mərkəzinə çevrilməsi üzrə orta və uzunmüddətli planların gerçəkləşdirilməsinə imkan yaradacaqdır.

Azərbaycanın əsas vəzifəsi yüksək sürətli nəqliyyatın verilməsi proseduru sadələşdirməkdən, tariflərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasından və s. ibarətdir. 30 oktyabr 2017- ci ildə istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu qitələri birləşdirdi.

Cədvəl 6: Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda yeni nəqliyyat kommunikasiyaları şəbəkəsi

Növləri	Adı	Yolun genişliyi və uzunluğu	Uçuş-enmə zolağı
Hava limanları	Füzuli beynəlxalq hava limanı	İstifadəyə verilib	3 km
	Zəngilan beynəlxalq hava limanı	Tikilir	3 km
	Laçın beynəlxalq hava limanı	Dizayn mərhələsində yerləşir	
	Kəlbəcər hava limanı	Dizayn mərhələsində yerləşir	
Avtomobil yolları	Yol "Qələbə"	101 km	4-6 yol
	Əhməd bəyli-Füzuli-Şuşa	81,6 km	4 zolaqlı
	Toganalı-Kəlbəcər-İstisu	83 km	4 zolaqlı
	Kəlbəcər-Laçın	73 km	2-h yol
	Horadiz-Mincivan-Ağbəndi	123,8 km	4-6-dan çox yol
	Talış-Tapqaraqoyunlu-Qaşaltı	22 km	2 zolaqlı
	Xudafərin-Qubadlı-Laçın	70 km	4 zolaqlı
	Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut	43 km	4 zolaqlı
	Füzuli-Hadrut	13 km	4 zolaqlı
	Bərdə-Ağdam	45 km	4 zolaqlı
Damir yolu	Dağlar üçün yeni alternativ yol. Laçın	23 km	2 zolaqlı
	Bərdə-Ağdam	45 km	Tikintisi başa çatır
	Füzuli beynəlxalq hava limanı	Dəqiq məlumat yoxdur	Tikintisi planlaşdırılır
	Zəngilan beynəlxalq hava limanı	Dəqiq məlumat yoxdur	Tikintisi planlaşdırılır

Mənbə: <https://intws.az/news/20210902/20353252>

Şərq-Qərb nəqliyyat marşrutu AR-da logistika və ticarətin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsində çox mühüm yer tutur. Azərbaycan İpək Yolu İqtisadi qurşağının və iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkibində TRASEKA-nın mühüm hissəsidir.

10 noyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan və Rusiya prezidentləri və Ermənistanın Baş naziri tərəfindən bəyanat imzalamışdır. Üçtərəfli bəyanatda əks olunan Naxçıvan dəhlizinin açılması, şübhəsiz ki, nəinki Azərbaycanın və qardaş Türkiyənin, həm də region ölkələrinin iqtisadi inkişafına təkan verəcəkdir. Yerüstü marşrutların açılması ilə regionun bütün ölkələri tam iqtisadi inteqrasiyadan yararlanı biləcəklər. Xüsusilə, Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan, İran və Ermənistan arasında yük daşımalarında mühüm rol oynayacaqdır. Regionda nəqliyyat əlaqəsinin açılması Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin genişləndirilməsinə təsir edəcəkdir. Naxçıvanla nəqliyyat kommunikasiya sisteminin yaradılması məsafənin

azaldılması və malların çatdırılmasının sürətləndirilməsi baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir.

Beləliklə, yaxın perspektivdə Azərbaycanın Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun inkişafının intensivləşəcəyini və ölkənin güclü inkişaf edən regionlarından birinin dəyişəcəyini proqnozlaşdırmaq olar (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. 2021):

- Hazırda Şərq-Qərb iqtisadi rayonunun sürətli inkişafının konseptual əsasları formalaşdırılıb və müasir texnologiyalar və yaşayış məntəqələrinin yaradılması, məşğulluq, istehsal sahəsinin inkişafı üzrə beynəlxalq təcrübə əsasında prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilib;

- İqtisadi rayonda beynəlxalq təcrübə üzrə “ağıllı kənd” in yaradılması üzrə pilot layihələr həyata keçirilir, güclü infrastruktur obyektləri şəbəkəsi, aeroportların və beynəlxalq avtomobil, dəmir yolu marşrutlarının tikintisi yaradılır;

- Bütün bunlar resursların səfərbər olunmasına və əlavə investisiyaların, ilk növbədə, xarici investisiyaların fəal cəlb edilməsi üçün daha cəlbedici mühitin yaradılmasına kompleks və sistemli yanaşmanı şərtləndirir;

- KOB subyektlərinin, bərpa və rayonda iştirakı ilə sahibkarlıq strukturlarının daha iri nümayəndələrinin fəallaşmasının təmin edilməsi üçün mövcud maliyyə-kredit və investisiya mexanizmlərinin intensiv inkişafına baxılmalıdır.

Beləliklə, Zəngəzur dəhlizi regionun iqtisadi inteqrasiyasını və iqtisadi inkişafını sürətləndirəcəkdir. Cənubi Qafqaz-Mərkəzi Asiya xətti həm Türkiyənin, həm də Çinin böyük əhəmiyyət verdiyi xəttidir və Zəngəzur dəhlizi bu xəttin mühüm hissələrindən biridir. Cənub dəhlizində isə İran sanksiyalara məruz qalmış ərazidən daha az istifadə etməklə öz məhsullarının Avropaya təhlükəsiz göndərilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

2.2. İşğaldan azad olunmuş rayonların sənaye və kənd təsərrüfatı potensialının dövriyyəyə cəlb edilməsi məqsədi ilə investisiya qoyuluşu

Azərbaycanda islahatlar və inkişaf strategiyaları davamlı inkişafın təməlidir. Hökumət tərəfindən hazırlanmış və həyata keçirilən iqtisadi siyasət ölkənin davamlı inkişafına nail olmaq üçün təminatdır. Bu məqsədlərə nail olmaq qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, ölkədə qəbul edilmiş ümumi, sahə və regional inkişaf proqramları çərçivəsində regionların dayanıqlı və tarazlaşdırılmış sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində mümkündür ki, bu da xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Eyni zamanda, sənayeləşməyə və qeyri-neft sənayesinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir ki, bu da Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin ayrılmaz hissəsidir.

Bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafı üzrə 2015-2020-ci illər üçün dövlət proqramı” işlənib hazırlanmış və hazırda bu proqramın icrası əlavə dəyəri olan yeni sahələrin yaradılmasını təmin etmiş, bir çox sənaye məhsulu növləri ilə özünütəminatmə səviyyəsini artırmışdır. Bu da öz növbəsində, ölkədə davamlı inkişafın təşəkkülünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. 2019-cu ildə ölkənin sənaye sektorunun çoxşaxəli inkişafını təmin etmək, yeni emal istehsalatlarının yaradılmasını, ixracyönümlü və idxala davamlı elmtutumlu məhsulların istehsalını dəstəkləmək, innovasiya texnologiyalarının tətbiqini təmin etmək, mövcud sənaye zonalarında müasir infrastrukturun yaradılmasını təmin etmək üçün sənaye müəssisələrinin klasterləşdirilməsini və səmərəli işini dəstəkləmək üçün müvafiq tədbirlər görülür.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə dövlət investisiya proqramının əsas məqsədlərindən biri kimi baxılır, eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun davamlı və tarazlı inkişafı, regional inkişaf, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsinə yönəlmiş investisiya qoyuluşları sistemli və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi proqramın əsas

məqsədlərindən biridir. İnvestisiya qoyuluşu ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının məqsəd və istiqamətlərinə uyğun tərtib edilir (Müzəffərli N. və İsmayılov E. 2010: s.40).

Beləliklə, 2019-cu il üçün investisiya proqramı hazırlanarkən ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq infrastrukturun inkişafına və onların davamlı istifadəsinin təmin edilməsinə qeyri-neft sektoruna investisiyaların stimullaşdırılması və regional inkişaf, regionlar arasında investisiyaların optimal bölüşdürülməsi, sosial sahələrdə investisiya prioritetlərinin həyata keçirilməsi yönəldilmişdir.

Eyni zamanda, sözügedən hesabatın öyrənilməsi göstərir ki, 2019-cu ildə sənayenin müxtəlif sahələrində tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etmişdir. Sənayenin inkişafına yönələn mexanizmlərdən biri sənaye parklarının və sənaye rayonlarının yaradılmasıdır.

Dövlət Proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə Dövlət və özəl sektorların əlaqələndirilmiş fəaliyyəti SYX sektorların inkişafı üçün qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmasını təmin etmək üçün ölkə iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafını təmin etmək üçün, bu da son nəticədə güclü iqtisadiyyat əsasını təşkil edir. Bu fəaliyyət istiqamətləri beynəlxalq standartlara uyğun rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən və rəqabətqabiliyyətli məhsulların buraxılmasını təmin edən müəssisələrin yaradılması üçün yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların cəlb edilməsində və müasir idarəetmə üsullarından səmərəli istifadə olunmasında mühüm rol oynayır.

Qeyd edək ki, 2004-2023-cü illər üçün ölkə iqtisadiyyatının infrastrukturunun inkişafına yönələn Sahə proqramları və dörd Dövlət Proqramı sahələrin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edən geniş tədbirlər spektrini nəzərdə tutur. Məqsədlərə çatmaq üçün dövlət və özəl sektorların qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi, sahibkarlığın sürətli inkişafının təmin edilməsi, ixracyönümlü istehsalın stimullaşdırılması, məşğulluğun artırılması yolu ilə ölkənin qeyri-neft sektorunun infrastrukturunun yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi prioritet təşkil edir (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri, 2021).

29/10/2020-ci ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikasının azad edilmiş rayonlarında müvəqqəti xüsusi idarəetmənin yaradılması haqqında” hökumətin fərmanı bu faktı sübut edir və bu, strategiyanın həyata keçirilməsində mühüm addımdır. Bu dərəcədə icrası müvafiq dövlət orqanlarına həvalə edilmiş birinci mərhələ üçün ən prioritet tədbirlər müəyyən edilir. Bu da həmin ərazilərdə bərpa işlərinin aparılmasında mühüm istiqamətdir, çünki DQ bütün rayonlarının infrastrukturunu və ətraf ərazilərinin infrastrukturunu, eləcə də bu ərazilərdə bərpa işlərinin aparılmasında mühüm istiqamətdir.

İlkin mərhələdə vacib element olan bu fərman sosial, məişət, təhsil və yaşayış infrastrukturunun bərpasını, həmçinin daha sonrakı mərhələdə istehsal və qeyri-istehsal infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, Azərbaycanın İAEƏ-də komendaturaların yaradılması, eləcə də hər bir bölgə üçün müvafiq inzibati-ərazi bölgüsünün xüsusi idarə edilməsi region iqtisadiyyatının yenidən qurulması, postmüharibə dövründə regionun iqtisadi potensialının qorunması və bunun nəticəsi olaraq yuxarıda adı çəkilən strateji obyektlərin qorunması yolu ilə azad edilmiş ərazilərin bərpası üçün əlverişli şəraitin yaradılması üçün zəruri təşkilati və idarəetmə mexanizmidir.

Qarabağ bölgəsi, xüsusən Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı rayonları öz meşələri ilə seçilir. Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisinin 64% - i meşələrlə məşğuldur. Ölkədə mövcud olan meşələrin əksəriyyəti Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda yerləşir. Bundan əlavə, bu bölgədə meşələr müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Biz hesab edirik ki, regionun nəqliyyat infrastrukturunun tam bərpasından sonra yaxın zamanlarda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tikinti işlərinin miqyasının genişləndirilməsi tikinti materialları sənayesinin inkişafını obyektiv zərurətə çevirəcəkdir. İnşaat materialları müəssisələrinin innovativ texnologiyalardan istifadə etməklə istehsal etdiyi mebel yerli əhalinin bu məhsula olan tələbatının ödənilməsində və daxili bazarın mebellə təmin olunmasında mühüm rol oynayacaqdır (https://report.az>apk>v_aqropark_v-zangi-lana-dostav).

Ağdam Sənaye Parkının ətrafında meşə zolağı salınmış və onun suvarılması günəş enerjisi ilə damcı üsulu ilə həyata keçiriləcəkdir. Düşünürük ki, dəyər zənciri

üzrə yüksək yekun nəticələrə nail olmaq üçün regionlarda aqroparklar, texnoparklar, sənaye məhəllələri, birgə müəssisələr, klasterlər, azad iqtisadi zonalar və s. geniş innovasiya infrastruktur şəbəkəsinin yaradılması tələb edəcəkdir. Yaxın və uzaq xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq, Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun 330-dək inzibati-ərazi bölgüsünün olmasını nəzərə alaraq, yuxarıda qeyd olunan innovasiya infrastrukturlarının sayı müəyyən edilmişdir. Kəlbəcər və Zəngilan rayonlarında çoxsaylı faydalı qazıntı yataqlarının olması əlvan metallar, habelə gips və əhəngdaşı istehsalı üzrə birgə müəssisələrin yaradılmasına imkan verir.

Cədvəl 7: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında sənaye parkları və aqroparkları

Adı	Xüsusiyyətləri və təyinatı
Ağdam Sənaye Parkı	Parkın ərazisi 190 hektar ərazini əhatə edir. Park aşağıdakılardan ibarətdir: qida sənayesi müəssisələri, kiçik, böyük və xidmət müəssisələri; ağır yük avtomobilləri parkı; Tikinti materiallarının satış bazası, eləcə də sosial və texniki zonalar. Parkda materialların, meyvə və tərəvəz konservlərinin, ət və süd məhsullarının, şarabların, yemlərin istehsalı və emalı, həmçinin gübrələrin istehsalı və emalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, servis sahələri, soyuducu kameraların istehsalı üzrə 33 müəssisənin yaradılması planlaşdırılır. Parkın rezidentlərinin investisiyalarının həcmi 110 mln.manat təşkil edəcəkdir.
Cəbrayıl rayonunda sənaye parkı və "Araz Vadisi" iqtisadi zonası	Park 200 hektar torpağı əhatə edir. Kənd təsərrüfatı, sənaye, sosial və texniki zonalara bölünəcəkdir. Parkda logistika və ticarət mərkəzi, anbar kompleksləri, topdansatış və pərakəndə satış obyektləri, ağır – yüngül yük avtomobilləri parkı, gömrük, yanacaq doldurma məntəqələri, avtomobil və digər texnikanın təmiri məntəqələri yaradılacaq. Parkda müxtəlif liqaturların, metal konstruksiyaların tikintisi, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, meyvə - tərəvəz konserv, süd və ət məhsullarının istehsalı və emalı, şarabların buraxılışı üçün üzlük və izolyasiya materiallarının sərbəst istehsalı və emalı üzrə müəssisənin təşkili nəzərdə tutulmuşdur. Yem, gübrə, baramaçılıq müəssisələri, soyuducu kameralar, kiçik istehsal və xidmət sahələri olacaqdır. Parkın sosial zonasında 150 nəfərlik konteyner şəhərçiyi tikiləcəkdir. Burada parkın idarə edilməsi və rezidentlərinin idarə edilməsi üçün ofis binaları, yaşayış binaları və inzibati heyət üçün xidmət obyektləri, İnşaat, tibb məntəqəsi, idman meydançası və digər infrastrukturunu həyata keçirən mühəndis və inşaatçıların rezidentləri yaradılacaqdır.
Zəngilan rayonunda "Aqropark Dostluq"	Park Türkiyə və Azərbaycan investorları tərəfindən yaradılıb. Aqroparkda 4 min baş iribuynuzlu mal-qara yetişdiriləcək, əkinçilik məhsulları və digər layihələr istehsal olunacaq. İnzibati binalar, sosial obyektlər, istirahət zonaları, xidmətçi heyət üçün yaşayış yerləri, habelə qapalı və yarı qapalı tipli heyvandarlıq kompleksləri tikiləcəkdir. Aqroparkda bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı nəzərdə tutulur.

Mənbə: https://report.az>apk>v_aqropark_v-zangi-lana-dostav

İşğal olunana qədər Qarabağ regionunun iqtisadiyyatı əsasən kənd təsərrüfatı və onun əsas sahələri - Üzümçülük, taxıl, meyvə və tərəvəz, tütün, barama, pambıq və arıçılıq sahələrinə əsaslanırdı (Müzəffərli N.və İsmayılov E. 2010: s.45).

İşğal nəticəsində kənd təsərrüfatı sektorunda əkin torpaqlarının 18% - i dövriyyədən çıxarılmış, meşə torpaqlarının 25-26% - i və 320 fermer təsərrüfatı məhv edilmişdir. İndi bu ərazilərin inkişafı üçün çox böyük potensial qida sənayesinin və emalın inkişafının sürətləndirilməsi hesabına ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün gözəl şərait yaradır.

Cədvəl 8: 1980-ci illərdə bitkiçilik məhsullarının istehsalı, min ton

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Bostan	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm
Qarabağ	100	-	0.3	2.77	6.6	0.3	1.1	71.8
Ağdam	30	19.4	-	0.01	1.4	0.9	0.48	86.1
Cəbrayıl	20	-	-	0.01	0.5	0.3	0.03	42.0
Füzuli	32	1.56	-	-	0.6	0.5	0.05	100.8
Kəlbəcər	-	-	0.9	-	-	0.01	-	-
Qubadlı	7.0	-	2.1	0.06	0.01	0.1	0.01	2.9
Laçın	3.1	-	0.1	0.05	0.4	0.02	0.02	0.0
Zəngilan	4.6	-	1.3	0.06	0.1	0.05	0.04	16.3
Cəmi istehsal	196.5	20.8	4.7	2.96	9.61	2.18	1.73	319.9
Ölkə üzrə cəmi istehsala nisbəti, %	13.9	3.4	8.1	1.8	1.1	3.4	0.4	25.5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

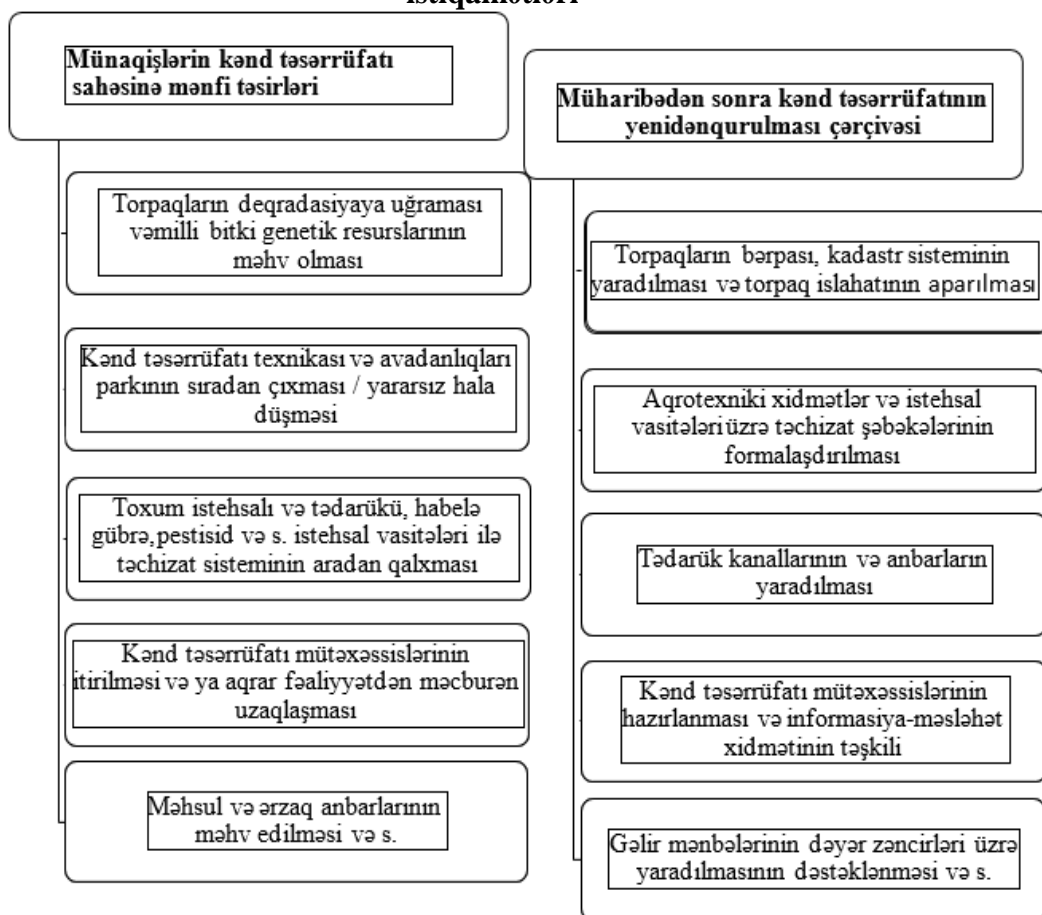
Qeyd edək ki, bu rayonlar ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalının təxminən 35-40% - ni təmin edirdi. Lakin, yalnız 7% - dən çox 250 min torpaq münbit torpaq işğal zamanı istifadə edilmişdir. Cənubda şimal hissəsində və əkin torpaqlarının əksəriyyətinin yerdəyişməsi, yeraltı su mənbələrinin çox dərin olduğu və işğaldan əvvəl mövcud olan irriqasiya sisteminin məhv edilməsi bu sahələrin istifadə edilməməsinə gətirib çıxardı. Beləliklə, məhsuldarlıq çox aşağı idi və hektardan

cəmi 10-12 sentner taxıl yığılmışdı. İşğala qədər bu göstərici 21-25 sentner təşkil edirdi.

Azərbaycan AEƏ-də üzümçülüyn, tütünün, pambığın, baramaların, meyvə-tərəvəzin, heyvandarlığın inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Eyni zamanda, yeyinti sənayesinin və emal sənayesinin inkişafı üçün potensial mövcuddur.

İAEƏ-də torpaqların kənd təsərrüfatına yararlı olması üçün KTN-nin Fəaliyyət Planı Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin yaradılmasını, mal-qaranın emalı, əkinini və otarılması üçün torpaq sahələrinin müəyyənləşdirilməsini, eləcə də torpaqların əkin və emalı üçün kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin edilməsini nəzərdə tuturdu. (Əliyev T.N. 2021: s.16).

Sxem 2: Postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatına vurulan ziyanlar və onun bərpası istiqamətləri

Mənbə: Fikrətzadə F.F. və Hacıyeva S.İ. 2020: c.6.

Eyni zamanda, özəl sektor vasitəsilə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına (gübrə, toxum, yem və s.) dəstək verilməsi mexanizminin yaradılması planlaşdırılır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının strateji əhəmiyyətini, torpağın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün meliorativ tədbirləri, əkin və suvarmanın effektiv və innovativ metodlarının tətbiqi, becərmə texnologiyası və eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri nəzərə alınaraq sağlam və keyfiyyətli məhsulların artımını təmin edəcəkdir.

Cədvəl 9: İAER-da çoxillik əkmələrin növlər üzrə proqnozlaşdırılan strukturu (ha)

	Albalı gilə	Fındıq	Xurma	Nar	Alma	Armut	Alça	Çəkil	Cəmi meyvə	Üzüm
Qarabağ	-	-	500	500	-	-	-	700	1,700	2,300
Ağdam	600	200	200	200	-	-	400	200	1,800	500
Cəbrayıl	200	-	100	200	-	-	300	-	800.0	1,200
Füzuli	500	100	-	500	-	100	800	-	2,000	600
Kəlbəcər	-	-	-	-	200	-	-	300	500	-
Qubadlı	200	-	200	1000	200	100	300	500	2,500	400
Laçın	-	-	200	200	-	-	100	-	500	-
Zəngilan	100	-	500	500	100	200	300	500	2,200	1,000
Cəmi	1600	300	1700	3100	500	400	2200	2200	12,000	6,000

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Beləliklə, İAEƏ-də kənd təsərrüfatının əsas istiqamətlərinin, yəni kənd təsərrüfatı və heyvandarlığın (təbii ehtiyatlar və münbit torpaqlar) inkişafı üçün potensial imkanların olması kənd təsərrüfatı məhsullarının şaxələndirilməsinə, genişləndirilməsinə və səmərəli istifadəsinə şərait yaradacaqdır.

Cədvəl 10: Heyvanların baş sayı, min baş

	1980-ci illər			Perspektiv dövr		
	İribuynuzlu heyvanlar - cəmi	ondan inək və camışlar	Xırdabuynuzlu heyvanlar - cəmi	İribuynuzlu heyvanlar - cəmi	ondan inək və camışlar	Xırdabuynuzlu heyvanlar - cəmi
Qarabağ	95.6	30.7	264.3	127.9	41.0	376.6
Ağdam	44.4	16.4	191.8	59.4	22.0	273.2
Cəbrayıl	26.4	8.9	114.2	35.3	11.8	162.7
Füzuli	37.8	13.4	149.0	50.5	18.0	212.3
Kəlbəcər	31.9	11.0	97.4	42.6	14.6	155.3
Qubadlı	22.8	8.3	30.6	30.5	11.1	43.6
Laçın	43.0	14.8	224.8	57.5	19.8	320.3
Zəngilan	19.1	6.8	34.6	25.6	9.1	49.2
Cəmi	321	111	1,106.7	429.3	147	1,593
Ölkə üzrə nisbəti, %	16.1	15	19.3	14.7	10.9	17.5

Mənbə: Fikrətzadə F.F. və Hacıyeva S.İ. 2020: c.9.

İAEƏ-də heyvandarlıq əsas məğuliyyət sahələrindən biri idi. Aşağıdakı cədvəldə 1980-cı ildə heyvandarlığın inkişafının statistikasını və gələcəkdə gözlənilən nəticəni analiz edir.

Cədvəl 11: Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, (min ton)

	1980-ci illər			Perspektiv dövr		
	Ət	Süd	Yumurta (mln. ədəd)	Ət	Süd	Yumurta (mln. ədəd)
Qarabağ	10.9	53.9	31.7	17.9	66.1	51.2
Ağdam	3.8	24.4	19.2	6.3	42.5	31.0
Cəbrayıl	2.3	14.0	11.4	3.7	21.0	18.4
Füzuli	2.8	20.0	11.8	4.6	31.2	19.0
Kəlbəcər	2.0	16.3	8.1	3.3	20.9	13.1
Qubadlı	1.3	12.1	4.4	2.2	18.3	7.1
Laçın	3.3	13.9	4.1	5.4	23.9	6.7
Zəngilan	1.1	9.2	3.6	1.9	14.3	5.8
Cəmi istehsal	27.5	163.8	94.3	45.3	238.2	152.3
Ölkə üzrə cəmi istehsala nisbəti, %	14.9	15.4	8.8	12.2	10.5	7.9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

İndiki dövrdə müxtəlif sahələrə ənənəvi yanaşma daha az faydalıdır. Məsələn, torpaq sahələrinin pay torpaqlarına bölünməsi və kənd əhalisinə verilməsi təqdirəlayiqdir. Lakin onların bu il yüksək qiyməti qarpızlar və ya dənli yollar olan enmə planları, gələn il onların əkilməsi, daha sonra isə bu mədəniyyətin böyük bir hissəsinin son nəticədə fermanın məhsuluna çevrilə bilməməsi səbəbindən bazarda belə mədəniyyətə tələbatın olmaması yoxdur. Bu o deməkdir ki, bizə lazım olan məhsulların planı olmalıdır.

İlk növbədə, daxili tələbatın ödənilməsi istiqamətində işlər aparılır ki, bu da öz növbəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının alınması üçün xarici valyuta axınının azalmasına gətirib çıxaracaqdır. Lakin mütləq daxili bazarlara istiqamətlənmiş kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı planı hazırlanarkən məhsulun rentabelliği məsələləri də nəzərə alınmalıdır. Sonra xarici bazarlarda satıla biləcəyimiz məhsulların çeşidini müəyyən edərək, istehsalı kənd təsərrüfatı sektorları arasında bölmək olar.

Kənd təsərrüfatı ilə bağlı toxunmaq istədiyimiz növbəti məsələ milli toxumların qorunmasıdır. Biz AEƏ-də toxum bankı yaratmaqla milli toxum

Bankının qorunması istiqamətində mühüm işlər görə bilərik. Bəzi ölkələrdə toxum banklarının yaradılması faktları artıq bəllidir. Bu banklarda saxlanılan toxumlar genetik və kimyəvi müdaxilədən qorunur. Bəzi alimlərin fikrincə, toxumlarda istehsal edilən müdaxilələr nəticəsində gələcəkdə genini dəyişməyən bir ovuc toxum qızılın 1 unsiyasının qiymətinə bərabər olacaqdır (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: c.10).

Unutmaq olmaz ki, son illər inkişaf etmiş ölkələr daxili tələbatın ödənilməsi vəzifəsi ilə yanaşı, bu tələbatın orqanik məhsullarla ödənilməsini də tələb edirlər. Bu səbəbdən dünya bazarına çıxmaq üçün orqanik məhsullara üstünlük verilməsi bizim rəqabət qabiliyyətliliyimizi artıracaqdır. Yalnız xaricdə satılan məhsullara tələbat kimi deyil, həm də daxili istehlakı təmin etmək üçün belə amillərə nəzər salsaq, biz 5-10 il ərzində dövlətin sosial yükünün və səhiyyə xərclərinin azalmasını müşahidə edə bilərik.

Böyük miqyaslı yenidənqurma və tikinti prosesləri, regionda tikinti materialları üçün təbii ehtiyatların açılması, bir neçə regionda tikinti materialları istehsal edən təsərrüfat sahələrinin tikintisi, şübhəsiz ki, məşğulluq və iqtisadi dəyərin yaradılmasına imkan verəcəkdir. Qarabağ bölgəsinin xarakterini müdafiə edən xalçaçılıq, iplik, ipək və toxuculuq toxumaları müəssisələrinin yaradılması əhalinin indiki təhsil səviyyəsinə uyğun məşğulluğunu təmin edəcək və həm ölkə daxilində, həm də xaricdə rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal edəcək, həmçinin regionun iqtisadi inkişafına təsir göstərəcəkdir (Əliyev T.N. 2021: s.12).

Beləliklə, AEƏ-lərin bərpası və yenidən qurulması konsepsiyasına uyğun olaraq, bu sahələrdə fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması, habelə bu tədbirlərin müəyyən edilmiş ardıcılığa və mərhələlərə uyğun həyata keçirilməsini təmin etmək üçün səmərəli təşkilati və idarəetmə mexanizminin yaradılması bütün ölkə iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi kimi Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın ətraf ərazilərinin iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

2.3. Sosial infrastrukturun bərpasına investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətləri

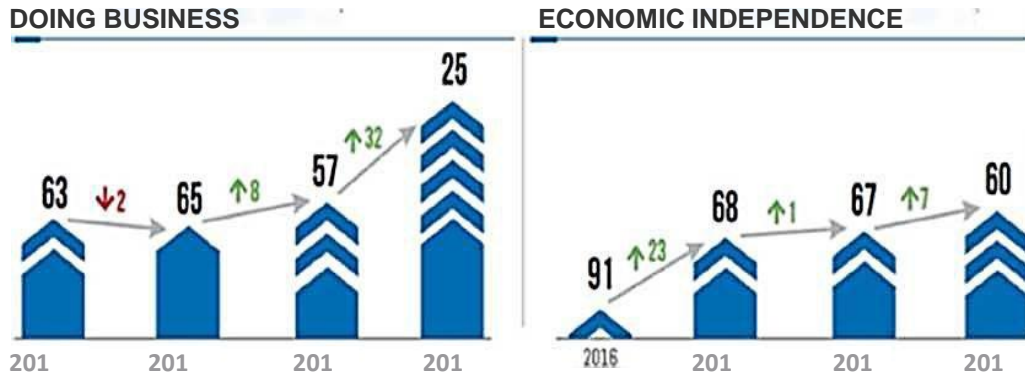
Qlobal iqtisadi meyillərin sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatına transformasiyası ilə xarakterizə olunan qloballaşma prosesləri əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi və yeni mexanizmlərin yaradılması üçün ictimai inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarının dərinlən öyrənilməsinə tələb edir. Sosial infrastruktur istənilən dövlətin iqtisadiyyatında, eləcə də ayrı-ayrı regionların iqtisadiyyatında mühüm yerlərdən birini tutur.

Hazırda bütün dünyanın sosioloqları, iqtisadçıları, politoloqları belə bir fikirdədirlər ki, əhalinin sağlamlığı, onun təhsil və ixtisas səviyyəsi iqtisadi artımın aparıcı amillərindən biridir. Bu gün əhalinin zəruri maddi və sosial nemətlər, sosial hüquqlar və təminatlar əldə etdiyi sosial infrastrukturun inkişafına investisiya qoymaqla, dövlət öz sosial-iqtisadi rifahı üçün gələcəkdə zəmin hazırlayır (Ясечко С., Галиантич М.К., Комаровский В.Б., Задорожный В., Рывкина О., Погребняк О. 2020: с.17).

Dünya Bankının “Doing Business” 2020-ci il hesabatında Azərbaycanın reytingi 191 ölkə arasında 28-ci yerə yüksəlmişdir. BMT Baş Assambleyasının 76-cı sessiyasında çıxış edən AR Prezidenti İ.Əliyev bildirib ki, “Azərbaycan dünyanın 12 ölkəsindən biridir və öz regionunda 2030-cu il gündəliyinin icrası haqqında 3-cü Könüllü Milli hesabat təqdim edən ilk dövlətdir”. Bu hesabatda inkluziv və davamlı inkişaf, pandemiya və COVID - 19 postpandemiyası probleminin həyata keçirilməsi, həmçinin yoxsulluğun, səhiyyənin, qidalanmanın azaldılması, qadınların əmək, təmiz su və sanitariya bazarında iştirakı, İnternetdən istifadə enerjisinin əlçatanlığı, nəqli kəsilmək təhlükəsi altında olan heyvanların mühafizəsi, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, şəhər və yaşayış məntəqələrinin ardıcıl inkişafı sahəsində Azərbaycanın əldə etdiyi tərəqqi qeyd olunur.

Hesabatda qeyd olunur ki, Azərbaycan düzgün yoldadır və yoxsulluğun olmaması və təmiz su və sanitariya bəndləri üzrə davamlı inkişaf məqsədlərini dəstəkləyir.

Qrafik 1: Azərbaycanda islahatların nəticələri

Mənbə: <https://azertag.az/ru/xeber/franca-24>

Ölkədə yaxşı sağlamlıq və rifah, eləcə də əlverişli və təmiz enerji, dayanıqlı olan şəhərlər və cəmiyyət, habelə iqlim dəyişikliklərinə qarşı olan mübarizə tədbirləri, dinc ədalət və güclü institutlar və məqsədlərə çatmaq üçün tərəfdaşlıq bəndləri üzrə mülayim yaxşılaşma müşahidə olunur. Son 10 il ərzində Azərbaycan İnsan kapitalı indeksinə görə dünyanın 103 ölkəsi arasında səhiyyə və təhsilin inkişafında ən böyük irəliləyişə nail olmuş Top-10 ölkəyə daxil olmuşdur.

Müasir şəraitdə Qarabağ bölgəsində sosial infrastrukturun yaradılması proseslərinin idarə edilməsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- İqtisadi sistemdəki dəyişikliklərin dinamikasına uyğunlaşmaq və yeni təsir amillərinə reaksiya vermək;
- Sosial infrastrukturun formalaşmasının nəzəri qanunauyğunluqlarının təhlili aparılmalıdır;
- Milli infrastrukturun, xüsusilə də Qarabağda son illər baş vermiş hadisələrin sosial infrastrukturun vəziyyətini qiymətləndirmək, infrastrukturun artım amillərinin aşağı düşməsi;
- Müasir şəhərin tikintisində sosial infrastrukturun fundamental əsas rolunu göstərmək;
- Sosial infrastrukturun yaradılması, ölkədə baş verən dəyişikliklərə adekvat yol tapmaq;
- Sosial infrastrukturun formalaşması və modernləşdirilməsi üzrə mövcud standartların dəyişməsinə təsir edən qanunauyğunluqları aşkar etmək;

- Azad edilmiş ərazilərin iqlim, coğrafi və iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq yeni standartları qəbul etmək.

Yuxarıda göstərilən məsələlərin həllinin nəticəsi qiymətləndirmə, standartlar, elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqramlar, sosial infrastruktur modeli və elmi-konseptual nəticələr və tövsiyələr olmalıdır.

Qarabağ bölgəsinin iqtisadi inkişafına planlaşdırmanın və investisiyaların qoyuluşları nə qədər meqalayihə və qorxulu görünə də, sərmayədarlar üçün daş üzərində daş qoymayan hazırkı Qarabağ sökülmə xərcləri olmadan bərpa olunacaqdır. Azərbaycan müstəqillik əldə edəndə, ilk növbədə, zavod və fabriklərin necə maliyyələşdirilməsini bilmədikdə, xarici investisiya axını var idi. Özəlləşdirmə prosesində bir çox xarici investorlar iştirak ediblər. Ona görə də indiki vəziyyətdə dövlətin inkişaf konsepsiyasının əsas istiqaməti infrastrukturun yaradılması, böyük tikinti işlərinin aparılması və orada işə maraq yaratmaq üçün vergi güzəştlərinin tətbiq olunmasıdır.

Sosial infrastrukturun əsas funksiyası əhalinin həyati tələbatını ödəyən müxtəlif qeyri-istehsal xidmətlərinin göstərilməsidir (Ясечко С., Галиантич М.К., Комаровский В.Б., Задорожный В., Рывкина О., Погребняк О. 2020: с.30):

- əhalinin sağlamlığının qorunması və yaxşılaşdırılması;
- əhalinin təkrar istehsalı üçün şəraitin təmin edilməsi;
- demoqrafik proseslərin mütərəqqi dinamikası üçün şəraitin formalaşdırılması;

- regionun bütün ərazisində sosial infrastruktur xidmətlərinin əlçatanlığı prinsipinin həyata keçirilməsi, regionun sosial-iqtisadi inkişafında ərazi disproporsiyalarının hamarlaşdırılması vasitələri;

- istehlak dəyərlərinin strukturlaşdırılması vasitəsilə hər bir fərdin bacarıqlarının tam reallaşması üçün baza şəraitinin yaradılması.

İnvestisiyanın hansı sahələri əhatə etməli olduğuna gəldikdə, əlbəttə ki, regionun relyefi, təbii ehtiyatları, zehni inkişaf səviyyəsi və əhalisinin əksəriyyətinin təhsili nəzərə alınmalıdır (Крыгина А.П. 2016: с.49).

Tamamilə dağıdılmış bölgələrimizdə infrastrukturun tikintisinə innovativ yanaşma tətbiq edilməlidir. Çünki dağıdılmış ərazini tamamilə bərpa etmək məqsədəuyğun olmazdı. Bəzi rayonlarda meşə yangınları və talanlar onillikləri bölgənin ekosisteminin dağılmasına gətirib çıxardı. Bununla əlaqədar olaraq, insan sağlamlığı, mövcud ekosistemin bərpası və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından ekoloji bərpa planı işlənib hazırlanmalıdır.

Münaqişənin vurduğu ziyanın post-konflikt bərpa prosesi bir çox sahələrdə prioritetlərin müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Bu rayonların münaqişədən sonra aşkarlanması və bərpası prosesi mürəkkəb mexanizmlər tələb edir. Beləliklə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, zərərin aşkar edilməsindən sonra minimum həyat səviyyəsinin təmin edilməsi prioritet vəzifədir. Minimum həyat səviyyəsini təmin etmək üçün vacib amillər aşağıdakılardır (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. 2021):

- Azad edilmiş rayonların minalardan təmizlənməsi;
- Enerji mənbəyi;
- Ən mühüm yol xətlərinin bərpası;
- İçməli su, sanitariya və suvarma sistemlərinin bərpası;
- Mənzillərin bərpası və verilməsi;
- Humanitar məqsədlər üçün hava limanının bərpası.

2019-2023-cü illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dördüncü proqramın yekun hesabatının, o cümlədən iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində mühüm rol oynayan dövlət proqramlarının, inkişaf strategiyalarının və onların həyata keçirilməsinin təhlili göstərir ki, bu müddət ərzində ölkədə 61 yaşayış məntəqəsi və 37 yeni yaşayış kompleksi qazlaşdırılıb, nəticədə 15 338 abonent təbii qazla təmin olunub, ölkədə qazlaşdırmanın ümumi səviyyəsi isə 96% - ə çatmışdır.

İlkin mərhələdə bu sahələrə qoyulan investisiyalar gələcəkdə sosial və iqtisadi yüksəlişə səbəb olacaqdır. Minalardan təmizləmə bu rayonlara köçürülməli olan əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən vacib amildir (Zurayk R. 2018: p.55).

Bu prosesdən sonra ən mühüm yol xətlərinin bərpası yaşayış sahələri ilə digər mühüm obyektlər arasında çıxışı asanlaşdıracaqdır. İçməli su, sanitariya və suvarma sistemlərinin yenidən qurulması prosesi insanların yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə və ailələrin sonrakı iqtisadi dirçəlişinə kömək edəcəkdir. Sonda belə nəticə çıxarmaq olar ki, minimum həyat səviyyəsinin təmin edilməsi sonrakı prosesin, ilkin sosial-iqtisadi inkişafın təzahürüdür

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, əhalinin öz doğma yurdlarına tam köçürülməsindən sonra təşkil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir (Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010: s.98):

- Musiqi klasteri, Şuşa Dövlət Konservatoriyasının filialının bazasında, o cümlədən onun strukturuna musiqi məktəbləri, musiqi alətlərinin hazırlanması üzrə sahibkarlıq obyektləri, orkestrlər, ansamblar, həmçinin muğam evinin tikintisi nəzərdə tutulur;

- Nəqliyyat kommunikasiyalarının bütün növlərinin geniş şəbəkəsinə malik iri şəhərlərin birində Qarabağ Dövlət Universitetinin, eləcə də dövlət və özəl universitetlərin filialları, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin yerli tələbatını nəzərə alaraq mütəxəssislərin hazırlanması üzrə kolleclərin yaradılması;

- Əlverişli mövqeyə malik şəhərlərdə “ASAN” və DOST mərkəzlərinin yaradılmasıdır.

III FƏSİL. VƏTƏN MÜHARİBƏSİ NƏTİCƏSİNDƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARA İNVESTİSİYA CƏLB EDİLMƏSİNİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasına xarici investisiyaların fəal cəlb edilməsi imkanları

Xarici investisiyalar daxili mənbələri kompensasiya edir, yeni iqtisadiyyat subyektlərinin yaradılmasına, yaxud yenidən qurulmasına və genişləndirilməsinə, yeni texnologiyaların tətbiqinə, rəqabətin fəallaşmasına təkan verir, ümumi sosial-iqtisadi sabitliyə yardım göstərir və nəticədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin artmasına gətirib çıxarır.

Belə ki, Münaqişədən sonra ərazilərdə məktəblər, fabriklər, rabitə şəbəkələri, yollar, dəmir yolları və su sistemləri kimi həyati infrastrukturun iqtisadi və institusional məhvi ilə üzləşirlər. Bu çərçivədə siyasətçilər, davamlı iqtisadi inkişafın, siyasi sabitliyin və sülh konsolidasiyasının münaqişədən sonrakı yenidən qurulmasına inteqrasiya və hərtərəfli bir yanaşma ilə üzləşirlər. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün xarici investisiyalar daxili əldə edilən gəliri və xarici yardımı tamamlaya və həm maddi, həm də qeyri-maddi əlavə üstünlüklər gətirə bilər.

Xarici investisiyalar uzunmüddətli iqtisadi sabitliyə nail olmaq üçün münaqişədən sonra çox ehtiyac duyulan iş imkanlarının yaradılmasına kömək edir. O, yeni bacarıq və texnologiyalar transfer edir, iqtisadiyyatın istehsal potensialını artırmaq üçün özəl kapital təmin edir və beynəlxalq bazarlara çıxışı asanlaşdırır və investisiyaya əsaslanan yenidənqurmaya keçməyə kömək edir (Крыгина А.П. 2016: с.69).

İnvestorlar üçün münaqişədən sonrakı mühit cəlbedici imkanlar və yüksək gəlir potensialı təmin edir. Bununla belə, münaqişədən sonrakı ölkələrdə xarici investorlar da unikal iqtisadi və siyasi risklərlə üzləşirlər. Hökumət müqavilə öhdəliklərini poza, investorların mülkiyyət hüquqlarına müdaxilə edə, hətta investisiyaları milliləşdirə və ya ekspropriasiya edə bildiyi halda, qeyri-adekvat və ya mövcud olmayan hüquqi və tənzimləyici qaydalar ola bilər. Münaqişənin bərpası

halında investisiya mühitinin tez bir zamanda pisləşə biləcəyi ilə bağlı əsas qorxu da vardır.

Bu cür risklərin aradan qaldırılmasında münaqişədən sonrakı ölkə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün təminat və stimullar təqdim etməli, eyni zamanda bunun müqabilində investorların yerli iqtisadiyyata və cəmiyyətə xalis fayda verməsini təmin etməlidir. Potensial investorların qanuni gözləntiləri, investorlar və hökumət arasında mübahisələrin həlli üçün müddəalar da daxil olmaqla, xarici investisiyalar üçün ölkənin hüquqi və tənzimləyici bazası ilə adekvat şəkildə qorunmalıdır.

Hazırda İAEƏ birbaşa investisiyalar şəklində xarici kapitalı cəlb edir ki, bu da indiki sosial-iqtisadi və siyasi şəraitdə daha məqbuldur. Bu gün xarici investisiyalar cəlb edilməsinin bu forması kurort və turizm sahəsində üstünlük təşkil edir.

İnvestisiya cəlbediciliyinə malik olan sahələrə aşağıdakı komplekslər aiddir (Varma S., Winslow M. 2005: p.67):

- kurort-rekreasiya;
- aqrar-sənaye;
- nəqliyyat;
- meşə emalı və dağ-mədən sənayesi
- kənd təsərrüfatı.

Kurort-rekreasiya kompleksi İAEƏ iqtisadiyyatının ən mühüm sahəsidir. Unikal rekreasiya potensialının reallaşdırılması bu sahədə mövcud olan bütün güclərin əsaslı şəkildə yenidən qurulmasını, yeni müasir istirahət və müalicə sənayesinin yaradılmasını, mövcud infrastrukturun yenilənməsini və genişləndirilməsini tələb edir. Perspektivdə turizm istirahət sektoru İAEƏ sosial-iqtisadi inkişafının lokomotivi ola bilər (Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010: s.98).

İAEƏ-lərin iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb edilməsinin sahə prioritetləri regionun ənənəvi ixtisaslaşması, sahə təsərrüfatının struktur yenidən qurulması, potensial xarici investorların maraqlarının nəzərə alınması kimi amillərin təsiri altında formalaşır.

İAEƏ-lərin iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün aşağıdakı prioritet sahələri ayırır:

- Perspektivdə Qarabağda bir çox turizm layihələrinin reallaşdırılması gözlənilir, Qubadlıdakı Həkəri çayının sahilində bir sıra gözəl istirahət bazalarının inşası olacaqdır. Yaxın zamanlarda Kəlbəcər-İstisuda beşulduzlu otellərin və sanatoriyaaların tikintisi mümkündür. Turizm infrastrukturunu İAE bütün şəhər və rayonlarda inşa ediləcəkdir.

- İAEƏ-lərin təhlükəsizliyi təmin edildikdən və əsas magistrallar tikildikdən sonra Qarabağa yerli və xarici turistlərin böyük axını gözlənilir. Hazırda Qarabağda potensial 10 milyon yerli turist fəaliyyət göstərir

(<http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567>).

- Şuşa şəhəri Azərbaycan turizminin rəmzi şəhərlərindən birinə çevrilməyi nəzərdə tutur. Yaxın illərdə Azərbaycana səfər edən xeyli sayda xarici turist onu Qarabağ turunda iştirak etmədən tərk etməyəcək. Yalnız Şuşada çətir şalalələri və Kəlbəcər rayonunda qış turizmi üçün ideal məkana çevriləcəkdir.

- Azərbaycanın mineral su ehtiyatlarının 40 faizə qədəri işğal olunmuş ərazilərdə olmuşdur. Bu suları həm şüşələrdə satmaq, həm də kurort-rekreasiya zonaları yaratmaq olar.

Bundan başqa, işğal altında olan Azərbaycanın ən yüksək su anbarı (125 metr) ümumi tutumu 560 milyon kub metr olan Sərsəng su anbarı əsl sahibinə çevrilmişdir. Sərsəng su anbarı keçmişdə Tərtər, Ağdərə, Bərdə, Goranboy, Yevlax və Ağcabədi rayonlarını suvarma suyu ilə təmin etmişdir. İşğal zamanı Ermənistan tərəfi süni daşqın yolu ilə Azərbaycan torpaqlarına zərər vurmaq üçün yaz və payız aylarında bu su anbarını açmışdır (<https://xalqqazeti.com/az/news/1479>).

İşğal olunmuş 2 qoruq, 4 qoruq və tarixi abidə əsasında turizmin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Azıx mağarası geniş turizm imkanlarına malikdir.

Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində İAEƏ-də yüksək sənaye, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, rekreasiya və innovasiya potensialı olan, rəqabət üstünlüyünü tam şəkildə həyata keçirən və dayaq bölgəsi funksiyalarını yerinə

yetirən dinamik inkişaf edən bir bölgə olacaqdır. Bu maddədə təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi həmçinin regionun investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına imkan verəcək, etibarlılığın və təhlükəsizliyin əsas göstəricilərinin yerinə yetirilməsinə zəmanət verməklə sabit inkişafı təmin edəcəkdir.

Sonda qeyd edək ki, investisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanlar kifayət qədərdir və bu sahəyə vəsait qoymaq istəyənlərin sayı da çoxdur. Bu gün Azərbaycan dünyaya Qarabağın investisiya potensialını nümayiş etdirir, Qarabağ Azərbaycandır! adlı bir sıra beynəlxalq sərgilərdə çıxış edir. Əlbəttə ki, bütün bu addımlar yaxın zamanlarda öz töhfəsini verəcəkdir. Qarabağda yaradılan yeni iqtisadi dəyər Azərbaycan dövlətinin maliyyə xərclərindən dəfələrlə çox olacaqdır. Bu ərazilərin bərpası bir çox yeni iş yerləri yaradacaqdır. Beləliklə, yeni infrastruktur layihələrinin icrası vətəndaşlarımızın məşğulluğuna müsbət təsir göstərəcəkdir.

3.2. İşğaldan azad edilmiş rayonların bərpasına dövlət və özəl investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinin prioritetləri

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazara yönəldiyi şəraitdə, həll edilməli olan məsələlərin məzmununun genişlənməsi, deməli, idarəetmə qərarlarının qəbul edildiyi şəraitdə onların ərazisinin inkişafı məhsuldarlığından asılı olan İAEƏ-ləri böyük rol oynayır.

İAEƏ sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası 2030-cu ilə qədər olan dövr üçün ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə regional siyasətin məqsədi uzunmüddətli dövr üçün regionun dünya bazarına daxil olduğu şəraitdə rəqabət qabiliyyətinin artırılması və bu şəraitdə region sakinlərinin rifah halının yüksəldilməsi olacaqdır.

İnvestisiya prosesləri canlanmadan bu məqsədə çatmaq olmaz. Bu səbəbdən İAEƏ-lər üçün birinci dərəcəli vəzifə investisiyaların cəlb olunmasıdır. Bunun üçün potensial investorlar üçün sahənin investisiya cəlbediciliyini artırmaq lazımdır. Regionun investisiya cəlbediciliyi dedikdə, sahəyə investisiyaların hərəkətini müəyyən edəcək və investisiya fəallığı ilə qiymətləndiriləcək razılaşmaların və məhdudiyyətlərin məcmusu başa düşülür. Bir tərəfdən investisiya cəlbediciliyi

investisiya potensialı ilə, digər tərəfdən isə ehtimal olunan risklərlə müəyyən edilir. Bununla yanaşı, həm investisiya potensialı, həm də mümkün risklər bir sıra amillərin ümumiləşdirilmiş konsepsiyasıdır (<https://xalqgazeti.com/az/news/1479>).

İAEƏ-dəki investisiya fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, hazırda həyata keçirilən siyasət investisiya resurslarının hərəkətinin müsbət dinamikasına malikdir, perspektivli investisiya layihələri icra edilir. Bu regionlarda investisiya reytingi kifayət qədər yüksək əhəmiyyətə malikdir. Reytingin özü iki parametrlə qiymətləndirilir: investisiya potensialı və investisiya riski. Investisiya potensialı onun Azərbaycan bazarında tutduğu regionun payına işarə edir, investisiya riski isə bu regionda investor üçün yarana biləcək problemləri göstərir.

Azərbaycan hökuməti region iqtisadiyyatına investorların cəlb edilməsi ilə bağlı kifayət qədər qərar qəbul edib, bunun üçün investorun hüquq və vəzifələri sistemi yaradılıb. Bu səbəbdən qeyd edək ki, ərazidə investisiya fəaliyyətinə vahid dövlət dəstəyi sistemi, regionda investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi, təşkilati və iqtisadi əsasları normativ hüquqi aktlarla təsbit olunmuşdur, bununla yanaşı, region hakimiyyəti tərəfindən investisiya fəaliyyəti iştirakçılarının hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi formaları və metodları müəyyən edilmişdir (Şahbazov Ü.Q. 2011: s.43).

İnvestisiya cəlb ediciliyinin artırılması və daha çox investorların İAEƏ-lərə cəlb edilməsi üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək lazımdır.

1. Dövlət-özəl tərəfdaşlığın inkişafı.

Yüksək keyfiyyətli planlı inkişaf yaratmaq üçün çox sayda iştirakçılarla qarşılıqlı əlaqə yaratmaq lazımdır, dövlət hakimiyyət orqanlarından başlayaraq, sahənin biznes nümayəndələri və vətəndaşları ilə bitir. Biznes nümayəndələrinin və region hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti iqtisadi obyektlərin məqsədyönlü istifadəsi və onun fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün alətin formalaşdırılmasına, həmçinin kompleks regional məhsulun uzunmüddətli planlaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Dövlət hakimiyyəti və biznesin qarşılıqlı fəaliyyəti bu strukturlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin çox səmərəli alətidir ki, bu da həm iqtisadi, həm də beynəlxalq təcrübə ilə kifayət qədər təsdiqlənir.

Biznes kapitalının infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə cəlb edilməsinin vacib şərtləri dövlət hakimiyyət orqanlarından zamanətlərin verilməsi, eləcə də əlverişli işgüzar mühitin yaradılmasıdır. İAEƏ-də dövlət-özəl tərəfdaşlıq zamanı investisiya vəsaitlərinin mümkün istiqamətləndirilməsi aşağıdakı cədvəldə təqdim olunur.

Cədvəl 12: İAEƏ-lərin bərpası üzrə dövlət-özəl tərəfdaşlıq zamanı investisiyaların bölüşdürülməsi

Dövlət investisiyaları	Özəl investisiya
<ul style="list-style-type: none"> - Nəqliyyat obyektlərinin tikintisi və ya yenidən qurulması; - Elektrik və Qaz təchizatı obyektlərinin tikintisi; - Mühəndis-texniki obyektlərin yaradılması; - Region ərazisinin abadlaşdırılması. 	<ul style="list-style-type: none"> -Su parklarının, botanika bağlarının tikintisi; -Nəqliyyat infrastrukturunu obyektlərinin tikintisi; -Otel komplekslərinin, otellərin, kotteclərin inşası; -Restoran və kafe tikintisi.

Mənbə: Varma S., Winslow M. (2005), "Healing wounds: How the international centers of the CGIAR help rebuild agriculture in countries affected by conflicts and natural disasters", Consultative Group on International Agricultural Research məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regionun dövlət hakimiyyəti və biznes nümayəndələri arasında tərəfdaşlıq vasitəsi ilə regional iqtisadiyyata investisiya vəsaitlərinin cəlb edilməsi infrastrukturun yaradılmasına imkan verəcək ki, bu da ərazi iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verəcəkdir.

2. Ayrı-ayrı ərazilərin inkişaf imkanları nəzərə alınmaqla regionun investisiya cəlbediciliyinə təsir tədbirlərinin səmərəli sisteminin yaradılması: bələdiyyə birləşmələri.

İnvestisiya cəlbediciliyinə təsir göstərməli olan tədbirlər həll olunmalıdır. Bu gün bu cür tədbirlər universal xarakter daşıyır, yəni dövlət hakimiyyəti orqanları bütövlükdə öz regionunda bütün bələdiyyə qurumları üçün investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün ümumi qəbul edilmiş tədbirlər toplusundan istifadə

edirlər. Eyni zamanda, təsir tədbirləri bölgənin hər bir bələdiyyə qurumuna fərdi olmalıdır (Varma S., Winslow M. 2005: p.73)

Cədvəl 13: Ərazilərin investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün iqtisadi rıçaqlar və təşviqlər

Bələdiyyə üzvləri	İnvestisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün iqtisadi qolların və stimulların dəsti	Sosial - iqtisadi inkişaf istiqamətləri
İnvestorlar üçün cəlbedici deyil	<ul style="list-style-type: none"> - Bazar şəraitində bələdiyyə qurumlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün iqtisadi və digər şərtlərin formalaşdırılması. - Dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin tətbiqi: <ul style="list-style-type: none"> - dotasiyalar; - subsidiyalar; - vergi kreditləri və faydaları; - xüsusi fondların yaradılması vasitəsilə maliyyə yardımı. 	Təbii resurs, istehsal, istehlak, institusional potensialın inkişafı
İnvestisiya cəlbedici	<p>Rıçaqların və alətlərin dolayı yolla istifadəsi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - investisiya layihələrinin həyata keçirilməsində İnzibati maneələrin azaldılması; - infraqurum daxil olmaq üçün prosedurların optimallaşdırılması; - müasirləşməyə və iqtisadiyyatın innovativ inkişafına investisiyaların yönəldilməsi yolu ilə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi; - investisiyaların müşayiət koordinasiya və investorların hüquqlarının qorunması. 	Bələdiyyə qurumlarının innovasiya, əmək, infraqurum, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi, əldə edilmiş inkişaf səviyyəsinin saxlanılması. Diferensiasiya

Mənbə: Крыгина А.П. 2016: с.82.

İAEƏ-də investisiya-cəlbedici bələdiyyə qurumları üçün infraqurum potensialına investisiya qoymaq, əldə edilmiş inkişaf səviyyəsini dəstəkləmək lazımdır. Bu halda, bələdiyyə təşkilatları birbaşa maliyyə dəstəyi tələb etmir.

İnvestisiya cəlb olunması nəticəsində ərazinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin dəyişməsinin əsas göstəriciləri kimi aşağıdakı göstəricilər təklif olunur (Крыгина А.П. 2016: с.81):

- iqtisadiyyatın yenidən qurulması, iqtisadiyyatın özəl və qarışıq sektorlarının, kiçik biznesin inkişafı hesabına balanslaşdırılmış məşğulluğa nail olma səviyyəsi;

- gəlirlərin, real əmək haqqının artması, özünüməşğulluğun inkişafı, yoxsulluğun azaldılması hesabına əhalinin səmərəli tələbinin artım tempi;
 - əhalinin əmtəə və xidmətlər üzrə istehlak bazarının kəsinin azalma sürəti;
 - sosial sahə və mənzil-kommunal təsərrüfatı sektorlarında pullu xidmətlər seqmentinin genişləndirilməsi, ərazinin inkişafı, mənzil bazarının inkişafı əsasında ərazi mühitinin keyfiyyətinin yaxşılaşma dərəcəsi;
 - mənzil probleminin həllində əhəmiyyətli “sıçrayış”ın təmin edilməsi, vətəndaşlar üçün müasir, təchiz olunmuş infrastrukturun, sosial və ekoloji cəhətdən təmiz yaşayış mühitinin formalaşdırılması üçün şərait;
 - investorların strateji mövqeyini gücləndirən xüsusi amillər və resurslar (satış bazarları, istehsal proseslərində əlaqələr);
 - investisiya fəaliyyətinin inkişafı hesabına şəhərin büdcə təminatının payı;
 - struktur dəyişiklikləri və yeni sənaye sahələrinin yaradılması hesabına müxtəlif səviyyəli büdcələrə əlavə daxilolmaların artım tempi;
 - investisiya proqramı çərçivəsində həyata keçirilən layihə və tədbirlərin şəhərin ekoloji vəziyyətinə təsir dərəcəsi;
 - ümumi iqtisadi artım perspektivini formalaşdıran istehsalın rəqabətə davamlı texniki bazasının inkişaf səviyyəsi;
 - investisiya göstəricilərinin artım templəri;
 - bələdiyyənin investisiya cəlbediciliyinin artırılması, investorların şəhər iqtisadiyyatına inamının artırılması üçün şərait;
 - qarşılıqlı faydalı regionlararası və dövlətlərarası əlaqələrin inkişaf səviyyəsi.
- Ərazinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin bu göstəricilərinin etibarlı məlumatlar əsasında təhlili sizə aşağıdakıları görməyə imkan verəcək (Zurayk R. et al: 2018: p.68):
- müəyyən bir ərazinin nə qədər cəlbedici və özünü inkişaf etdirməyə qadir olduğu;
 - bu cəlbediciliyi və əməliyyat səmərəliliyini artırmaq üçün hansı ehtiyatlardan istifadə etmək olar;
 - bələdiyyələrin mövcudluğu, inkişafı və idarəetmə prosesinin optimallaşdırılması üçün hansı resurslara ehtiyac var;

• bələdiyyənin investisiya siyasətinin ən səmərəli idarə olunması mexanizmini necə yaratmaq olar.

İAEƏ-lərə xas olan sosial-iqtisadi heterojenlik, hər bələdiyyə üçün xüsusi iqtisadi riçaq və stimulların xüsusi bir dəstinə ehtiyacı müəyyənləşdirir.

Meqalayihələr son məhsul ilə bağlı bir çox layihəni ehtiva edən hədəf investisiya proqramlarıdır. Belə proqramlar beynəlxalq, dövlət, regional proqramlar ola bilər.

Regional meqalayihələrə regiona əhəmiyyətli və uzunmüddətli təsir göstərəcək böyük layihələr daxildir. Region iqtisadiyyatına investisiya meqalayihələrinin mümkün töhfəsi cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 14: Qarabağ bölgəsi iqtisadiyyatının inkişafına meqalayihələr

İstehsal güclərinin yaradılması →	Yeni iş yerlərinin yaradılması →	İnvestisiya Cəlb Edilməsi →	Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artması
<ul style="list-style-type: none"> - ÜRM böyüməsi və ehtiyac yaratmaq; - kadr ehtiyacı; - investisiya üçün ehtiyac; - təhsil üçün ehtiyac. 	<ul style="list-style-type: none"> - Məşğulluq artımı; - Miqrasiya əhalisinin artması; - İşsizliyin azaldılması; - Təhsil proqramlarının yaradılması; - Sosial təminatın artmasını təmin etmək. 	<ul style="list-style-type: none"> - İnvestisiyaların həcmnin artması; - Əlaqəli istehsal və sahələrin inkişafı. 	<ul style="list-style-type: none"> - İstehlak səviyyəsinin artması; - Adambaşına nominal və real gəlirlərin artması; - Səhiyyə, təhsil və s. xidmətlərlə təminat
REGIONUN İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN ARTMASI			

Mənbə: Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010, "Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpaı: Konseptual əsaslar", Bakı, Qafqaz, 270 səh. Məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İAEƏ-də nəqliyyat-logistika, aqrar - sənaye komplekslərinin, ticarət-əyləncə komplekslərinin və s. tikintisi üzrə investisiya meqalayihələri həyata keçirmək mümkündür.

Bundan başqa, İAEƏ-də əhəmiyyətli turizm - rekreasiya potensialına malikdir. Şəhər sakinlərinin turizm-rekreasiya xidmətlərinə artan marağı, böyük mobilliyi nəzərə alaraq, turizm potensialının inkişafı üzrə investisiya layihələrinin həyata

keçirilməsi sahənin iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərindən birinə çevriləcəkdir (Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010: s.115).

Qarabağ regionunda rekreasiya turizminin inkişafı üzrə fəaliyyətin perspektivli istiqaməti təbii qoruqlar üzrə turizm marşrutlarının inkişafı ola bilər. Təbii qoruq ziyarət proqramları bütün kateqoriyalı istirahət edənlər arasında populyar olacaqdır. Bu investisiya layihələrinin reallaşdırılması region sakinlərinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə töhfə verəcəkdir.

3. "Qabaqlayıcı İnkişaf Zonası "dağ-metallurgiya klasteri".

Kəlbəcər və Laçın ərazilərində Azərbaycan Respublikasının xromit filizi xammalının kəşf edilmiş ehtiyatlarının çoxu burada yerləşir. Sahənin sosial-iqtisadi inkişafı əsasən dağ - metallurgiya klasterinin fəaliyyəti ilə müəyyən edilir ki, bunun da əsasını dağ-mədən müəssisələri, maşınqayırma müəssisələri, istehsalat-təmir işləri, elmi, layihə və tədris müəssisələri təşkil edəcək. Bu müəssisələrdə yeni istehsal gücləri istismara verilməli, dəmir filizinin hasilatı və zənginləşdirilməsi texnologiyasının modernləşdirilməsi və texniki yenidən qurulması, innovativ əsasda təkmilləşdirilməsi, əlavə dəyərin daha yüksək dərəcəsi olan məhsul istehsalının həcmnin artırılması həyata keçiriləcəkdir.

4. Qabaqlayıcı inkişaf zonası "tikinti klasteri".

Klasterin tərkibinə yüksək effektiv, innovativ texnologiyalardan, elmi, təhsil, layihə-axtarış təşkilatlarından, podratçı təşkilatlardan istifadə edən tikinti sənayesi müəssisələri, habelə mənzil tikintisinə dövlət dəstəyi göstərən təşkilatlar daxildir. Klaster obyektləri bütün İAEƏ-də yerləşəcək. Tikinti klasterinin inkişafı əmlakın abadlaşdırılmasına, həyat təminatı və sosial-mədəniyyət obyektlərinin tikintisinə, mövcud təhsil müəssisələrinin, uşaq bağçalarının, Mədəniyyət, İdman və sosial müəssisələrin yeni və yenidənqurma işlərinə yönəldiləcəkdir.

5. Qabaqlayıcı İnkişaf Zonası "İnnovasiya zonası".

Dövlət innovasiya biznes inkubatoru da daxil olmaqla, Qarabağ bölgəsində Resurs İnnovasiya Mərkəzi işə başlayacaqdır. Texnoparkının yaradılması istiqamətində iş aparılır. Sahə ərazisində təhsil, elmi-tədqiqat, təcrübi-konstruktor müəssisələrinin inkişafı, mövcud elmi və insan potensialından istifadə, insanların

bilik və bacarıqlarının səmərəli tətbiqi sahənin İnnovativ inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsini təmin etməklə innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsinə kömək edəcəkdir.

Bölgədəki ayrılmış zonaların təşkili şübhəsiz ki, məhsuldarlığı artıracaq, regional iqtisadiyyatın sistemli inkişafı təmin edəcəkdir. Bu zonalar, investisiya mühitinin selektiv liberalizasiyasının mexanizmləri, bütün regional iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdıran investisiya üçün bir növ "tələ" olacaqdır. Nəticədə, inkişaf etmiş inkişaf zonası bölgə iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edir.

3.3. İşğaldan azad edilmiş rayonların bərpasına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasının əsas istiqamətləri

Sabitliyin, çiçəklənmənin və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşdırılması, həmçinin ticarət-iqtisadi münasibətlərin inkişafı Cənubi Qafqazda aparıcı dövlətin regional iqtisadiyyatın ümumi memarlığının müəyyənləşdirilməsində Azərbaycanın rolunu və statusunu möhkəmləndirəcəkdir. Son 18 il ərzində ölkə iqtisadiyyatı dinamik inkişaf əsasında üç dəfədən çox artmışdır və güclü sosial iqtisadi infrastruktur yaradılmışdır. Mövcud maliyyə imkanları tarixi maksimuma çatıb və ölkə orta gəlirdən yuxarı olan ölkələr qrupunda möhkəmlənib. Artan iqtisadi güc Azərbaycana Cənubi Qafqaz və ətraf regionların iqtisadiyyatını dəyişə biləcək iri layihələrin təşəbbüskarı kimi çıxış etməyə imkan vermiş və qələbə nəticəsində regionun yeni siyasi və iqtisadi landşaftı formalaşmışdır.

Ölkəmiz müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycanın yeni hədəflərinə dair strateji proqram həyata keçirir. Yeni müharibədən sonrakı hədəflər sayəsində azad edilmiş torpaqlar bərpa olunan enerji mənbələri, qiymətli təbii ehtiyatlar, qızıl yataqları, mis, çay, su anbarları, kənd təsərrüfatı üçün münbit torpaqlar və turizm imkanları baxımından əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bu baxımdan azad edilmiş torpaqlar Azərbaycanın gələcək inkişafının təmin edilməsində xüsusi rol oynaya bilər. Bu istiqamətdə fəaliyyət nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış iqtisadi qaydalara uyğun həyata keçirilə bilər. İqtisadi qayda-maddi və qeyri-maddi malların istehsalı

və mübadiləsi prosesində iqtisadi agentlərin qarşılıqlı təsir prinsiplərini, eləcə də bu agentlərin dövlətlə qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirir (Məmmədova N. 2018: s.7).

İnvestisiyaların artmasının təmin edilməsi iş yerlərinin yaradılması, yeni texnologiyaların cəlb edilməsi, yeni bazarların açılması, eləcə də onların əlçatanlığının təmin edilməsi, bu bazarlara çıxış imkanlarının yaradılması kimi bir sıra mühüm məsələləri həll edə bilər. İnvestisiya siyasətinin məqsədlərinin reallaşması bu sahədə fundamental problemlərin həllini nəzərdə tutur ki, bunlar olmadan səmərəli investisiya siyasətini həyata keçirmək, investisiyaların artımını və ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin etmək mümkün deyil (Şahbazov Ü.Q. 2011: s.49).

Bu gün Azərbaycan yeni mərkəzlərə investisiyaların cəlb edilməsi üçün perspektivli yer hesab olunur. Bunu təkcə ölkə vətəndaşları, yerli iqtisadçılar deyil, həm də dövlət başçısı, bütün dünyada hazırlanmış reyting hesabatları da deyir. Beləliklə, keçən il Azərbaycan Dünya Bankının Doing Business proqramında 190 ölkə arasında 28-ci yeri tutmuşdur. "Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, iqtisadiyyatın sahələrinin hər hansı əmlakı, o cümlədən fondlar və dövriyyə vəsaitləri, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvət və s. kimi sahələr üzrə dövlət orqanları, eləcə də maliyyə institutları fəaliyyət göstərir".

Hazırda Azərbaycan dünya bazarına çıxmağı planlaşdırır, çünki ölkədə istehsal prosesinin təşkili xammal ixracından daha sərfəlidir, digər tərəfdən isə bu, qeyri-neft sektorunun inkişafına gətirib çıxarır və əhalinin məşğulluğunun artırılması hesabına rifah səviyyəsini artırır. Ona görə də Qarabağın resurs potensialını nəzərə alaraq, burada istehsal sahələrinin yaradılmasına yönəldilmiş investisiyalara üstünlük veriləcəkdir (Rəşid L. 2020: s.5).

Biz nəzərə almalıyıq ki, bu ərazilər kənd təsərrüfatında həmişə yüksək göstəricilərə malik olmuşdur, ona görə də bu sahəni ən müasir şəkildə inkişaf etdirməklə daha yaxşı nəticələr əldə etmək mümkündür. Məsələn, selektiv heyvandarlığa və bitkiçiliyə investisiyaların cəlb edilməsi ənənəvi iqtisadiyyatı dirçəltmək, digər tərəfdən isə müasir tələblərə uyğun inkişafa nail olmaq mümkün

olacaqdır. Burada tətbiq edilən innovativ kənd təsərrüfatı modeli milyardlarla manat dəyərində gəlir gətirə bilər.

Qarabağın flora və faunasından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, meşələrdə nadir ağaclara rast gəlinir. Turizm sahəsinə qayıdaraq qeyd edə bilərik ki, bu gün Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ən uğurlu istiqaməti turizmi hesab etmək olar. Son zamanlar bütün dünyada bu sahədə durğunluq olsa da, biz düşünürük ki, gələcəkdə bu sahə aparıcı sahələrdən biri olaraq qalır. Bütün digər sahələrdə olduğu kimi, turizmə də əhəmiyyətli investisiyalar qoyulacaqdır. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, bu sahə ilə maraqlanan bir çox həm yerli, həm də xarici investorlar var (Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010: s.119).

Əlbəttə ki, bu sektorda marağı olan investorlar dövlət tərəfindən kifayət qədər dəstək alacaqlar. Demək olar ki, bu zonalarda dövlət xüsusilə həssas olacaqdır. Bu, investisiyalar üçün güzəştlərə təsir göstərəcək, digər tərəfdən, dövlət investorlarının cəlb edilməsinə seçki yolu ilə yanaşacaqdır. Bu ərazilərdə tikiləcək ağıllı şəhər, habelə ağıllı kənd konsepsiyaları bu ideyaların təsdiqidir. İlk növbədə burada tikiləcək bütün obyektlər müasir dünya tələblərinə uyğun olacaqdır. Əminliklə demək olar ki, Qafqaz regionu texnoloji investisiyalar üçün daha vacib olacaqdır və hər bir layihə digər bölgələrdə gələcək layihələr üçün təcrübə rolunu oynayacaqdır.

İAEƏ bütün kənd və şəhərlərin təşkili müasir standartlara uyğun olaraq nəzərdə tutulur. "...Regional inkişaf mövqeyindən hədəf qurğuları tək-cə onların həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi alətləri ilə deyil, həm də regionlararası fərqləndirmə prosesləri ilə əlaqələndirmək lazımdır". Ona görə də hazırda ən mühüm məsələ bərpa olunan şəhər və kəndlərin sayının müəyyənləşdirilməsidir (Rəşid L. 2020: s.6).

Çünki həmin rayonlarda infrastruktur və əhalinin məşğulluğu bu məsələlərdən asılıdır və artıq həmin ərazilərdə işlər konsepsiyası işlənib hazırlanıb. Bu sahələrdə görüləsi işlər, bərpa və inkişaf istiqamətində dövlət tərəfindən atılmalı olan addımlar, bu regionların iqtisadi potensialını aşkar edəcək, digər tərəfdən bu potensialdan səmərəli istifadə edilməsi qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı və bu sahədə həm daxili, həm də xarici investisiyaların artması üçün əsas yaradacaqdır.

İAEƏ-də investisiyaların stimullaşdırılması üzrə əsas istiqamətlər aşağıdakı kimi aparıla bilər:

Kimya sahəsində:

- kükürd əsaslı birləşmələrin istehsalı və onların sənaye məqsədli istifadəsinin genişləndirilməsi layihələrinin həyata keçirilməsi, o cümlədən kükürlü asfaltdan (kükürd betonundan) istifadə etməklə avtomobil yollarının tikintisi və təmiri, kükürd üzvi birləşmələrinin istehsalı;

- karbohidrogen ehtiyatlarının təkrar istehsalı üzrə kompleks proqramların və layihələrin həyata keçirilməsi;

- innovativ qaz-kimya klasterinin formalaşdırılması;

Metallurgiya sahəsində (Eklund et al. 2017: p.71):

- müəssisələrin modernləşdirilməsi və texniki yenidən təchiz edilməsi;
- yüksək əlavə dəyərə malik yeni məhsul növlərinin yaradılması;
- texnogen xammalın və tullantıların emalında iştirak;
- resursa qənaət edən texnologiyaların tətbiqi və enerji səmərəliliyinin artırılması üzrə layihələrin həyata keçirilməsi.

Tikinti sahəsində:

- bazarın müasir rəqabətqabiliyyətli məhsullara olan tələbatını ödəmək məqsədilə əsas fondların tikilməsi, tikinti kompleksinin ilk növbədə öz maddi-texniki bazasının yenidən qurulması;

- yığma azmörtəbəli və hündürmörtəbəli binaların, səmərəli dəmir-beton məmulatlarının və konstruksiyalarının istehsalı üçün ev tikintisi obyektlərinin tikintisi və yenidən qurulması;

- regionun iqlim xüsusiyyətləri və istehsal potensialı nəzərə alınmaqla yığma modul tipli binaların istehsalı üzrə güclərin inkişaf etdirilməsi;

- yerli tikinti materiallarının karxana bazasının təkmilləşdirilməsi, texniki yenidən təchiz edilməsi və sürətləndirilmiş inkişafı;

Kənd təsərrüfatı sektorunda (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.10):

- bitkiçilik məhsullarının emalı (yağlı toxumlar, buğda, qarğıdalı və s.)
- ətlik maldarlığın inkişafı və yemlik sahələrinin tikintisi;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üçün logistik paylayıcı mərkəzlər şəbəkəsinin yaradılması;
- müasir əkinçilik sistemlərindən (damcıla suvarma) istifadə etməklə tərəvəz təsərrüfatlarının (istixanalar da daxil olmaqla) yaradılması, rayonun cənubunda bostan bitkilərinin inkişafı;
- həm yerli, həm də xaricdən gətirilən xammal əsasında işləyən müasir konserv sənayesinin yaradılması;
- yüksək qiymət seqmentində ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsullarının vitaminlər, minerallar və iz elementləri ilə zənginləşdirilmiş yeni pəhrizli, ixtisaslaşdırılmış məhsulların hazırlanması və istehsalı. Yeni müəssisələrin tikintisinə investisiyaların cəlb edilməsi;
- sənayenin modernləşdirilməsi, enerji səmərəliliyinin artırılması və qaz mühərrik yanacağından istifadənin genişləndirilməsi layihələrinin həyata keçirilməsi.

Turizm sektorunda (Müzəffərli N., İsmayılov E. 2010: s.123):

- yeni turizm komplekslərinin yaradılması;
- yerləşdirmə obyektləri şəbəkəsinin modernləşdirilməsi və inkişafı;
- infrastrukturun tikintisi və yenidən qurulması, turizm zonalarının bərpası və mənzil-kommunal təsərrüfatına investisiyalar.

İqtisadiyyatın innovativ seqmentində:

İnnovativ müəssisələrin yaradılması üçün prioritet istiqamətlər aşağıdakılardır:

- investisiya bələdiyyəsi
- kənd təsərrüfatında, tibbdə, əczaçılıqda istifadə olunan biotexnologiyalar;
- enerjiyə qənaət edən texnologiyalar, alternativ enerji mənbələrinin tətbiqi;
- yeni tikinti materiallarının istehsalı.

Bu sahələrin inkişafında büdcə vəsaitlərinin iştirakı sənaye və sənaye parklarının yaradılmasına, kiçik innovativ müəssisələrin yaradılmasına və inkişafına subsidiyaların verilməsinə, investisiya sahələrinin hazırlanmasına və innovasiyalara tələbin artımının stimullaşdırılmasına yönəldilməlidir (Mirzəzadə R.İ. 2021: s.82).

Bu ərazilərin bərpası üçün kompleks tədbirlər görülməlidir. Bu tədbirlər bir neçə mərhələdən ibarət olacaqdır. Əlbəttə ki, ilkin mərhələdə torpaqların təmizlənməsi, idarəetmə və təhlükəsizlik, eləcə də infrastruktur məsələlərinin həlli nəzərdə tutulur. Növbəti mərhələlər sosial xidmətin təşkilini, yenidən təşkilini və fəaliyyət sahələrinin inkişafını nəzərdə tutur.

Hər bir regionun təbii ehtiyatları, ənənəvi məşğulluq sahələri nəzərə alınır və bu ərazilərin nəqliyyat qovşaqlarına, nəqliyyat dəhlizlərinə, avtomobil və dəmir yollarına yaxınlığına uyğun təşkili nəzərə alınmalı amillərdən biridir. Yaradılan hər bir sektor öz profilində ixtisaslaşacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qarabağ ərazisi yaxın illərdə iqtisadiyyatın bir çox sahələri üçün perspektivlər yaradır. Əlbəttə ki, bu baxımdan yaxın illərdə Qarabağın resurslarından istifadə etməklə investisiyaların cəlb edilməsi dövlət siyasətinin bir hissəsi olacaqdır. Hazırda ağıllı şəhər kompleksinin tikintisi qloballaşma və 4-cü sənaye inqilabının yaratdığı bir sıra problemləri aradan qaldırmağa imkan verir. Bu gün BMT-nin Davamlı İnkişaf məqsədlərindən biri olan ağıllı şəhər layihələri şəhərləri daha dayanıqlı və təhlükəsiz etmək məqsədi daşıyır. Qarabağda bu cür innovativ layihələrin həyata keçirilməsi təkcə texnoloji müəssisələrin və investisiyaların axınını sürətləndirmək üçün deyil, həm də gələcəkdə texnoparkların yaradılması üçün də vacibdir.

Bütövlükdə Azərbaycan öz torpaqlarında bərpa işlərinə başlayan tikintinin yeni mərhələsini yaradır. İndiki mərhələdə Qarabağın böyük iqtisadi potensialının formalaşdırılması təkcə büdcə hesabına deyil, həm də özəl sektorun hesabına həyata keçiriləcəkdir.

Qarabağa investisiyaların səbəbləri kifayətdir. Bu torpaqlar geniş yeraltı və yerüstü resurslara və enerji mənbələrinə malikdir. Bütün bu səbəblərdən Türkiyə, İran, Pakistan, yerli korporasiyalar və xarici şirkətlər kimi bir neçə ölkə artıq Qarabağa sərmayə qoymağa maraq göstərirlər. Macarıstan belə ölkələrdən biridir. Burada investisiya etmək istəyən şirkətlərin hər biri dünyanın ən nüfuzlu şirkətlərindən biridir.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanlar kifayət qədərdir və bu sahəyə vəsait qoymaq istəyənlərin də sayı çoxdur. Bu gün Azərbaycan dünyaya Qarabağın investisiya potensialını nümayiş etdirir. Qeyd edək ki, burada bərpa işləri bir neçə mərhələdə həyata keçirilir, ona görə də bu şirkətlərlə əməkdaşlıq sabitlik və uzunömürlülük vəd edir.

Təklif kimi qeyd edək ki, yerli heyətin xarici şirkətlərlə əməkdaşlıqda bu işə cəlb olunması gələcəkdə müsbət nəticələr verəcəkdir. Beynəlxalq agentliklərin reytingləri, ehtimal ki, investisiyaların cəlb edilməsinə təsir göstərəcəkdir. Qarabağ

zonasında elmtutumlu ərazilərin artması ölkədə bu istiqamətdə ən yaxşı işlərdən biri olacaq. İstənilən halda, bu sahədə yerli peheyətin təlimi, eləcə də investisiya sahəsində yerli şirkətlərin inkişafına təkan verilməsi son nəticədə ölkə iqtisadiyyatına sabitlik gətirəcək addımlardır.

Xarici kapital ölkəyə mütərəqqi texnologiyalar, müasir texnika və effektiv idarəetmə üsulları gətirir, yerli investisiyalar bazarının inkişafına kömək edir ki, bu da perspektivdə iqtisadi artımın sürətlənməsinə gətirib çıxarır.

Xarici investisiyalar əsas kapitalın genişlənməsinə və yenilənməsinə kömək edən maliyyə, maddi dəyərlər və digər əmlakın əlavə mənbəyidir. Xarici investorların dəstəyi ilə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi hesabına mütərəqqi texnologiyaların, müasir idarəetmə və marketinq metodlarının tətbiqi həyata keçirilir.

Beləliklə, qeyd edilənləri nəzərə alsaq, İAEƏ-lərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti aşağıdakı tədbirləri əhatə etməlidir:

- BXİ üzrə qanunvericiliyin liberallaşdırılması, bu da iqtisadiyyatın gəlir sahələrinə özəl investisiyaların axınını və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasını stimullaşdıracaq;

- Şəhərin rəqabət üstünlüyünə, yəni emal, maşınqayırma, yüngül və yeyinti sənayesinin malik olduğu məqsəd və vəzifələrin, sahələrin müəyyən edilməsi, eləcə də aqrar-sənaye istehsalı və texnoloji inkişafın təşviq edilməsi, kənd təsərrüfatının yenidən qurulması, turizmin və xidmət sahəsinin inkişafı;

- İncəsənət və milli xammal təchizatçıları, yarımfabrikatlar və s. Ölkələrin bütün potensial xarici investorlarının ətraflı təhlili;

- İncəsənət qoyuluşu məqsədilə kəmiyyət tələblərinin və mümkün güzəştlərin müəyyən edilməsi;

- Birgə seminarların, konfransların, sərgilərin və s. Keçirilməsi üçün universitetlər, tədqiqat mərkəzləri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin qurulması;

- Xarici investisiya sahəsində tərəfdaşların operativ axtarışını, eləcə də hüquq, maliyyələşdirmə, sığorta, investisiya layihələrinin texniki-iqtisadi ekspertizası,

informasiya xidmətlərinin göstərilməsi mərkəzinin və vahid məlumat bazasının yaradılmasını təmin edən avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması;

- Azərbaycanın kommersiya banklarının və sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, BMT-nin, Dünya Bankının, Aİ Komissiyasının və digər beynəlxalq təşkilatların, eləcə də aparıcı xarici firmaların əməkdaşlığına və məsləhətləşmələrinə cəlb edilməklə investisiya şirkətləri və fondları, Auditor və konsaltinq firmalarının şaxələnmiş şəbəkəsinin formalaşdırılması;

- İAEƏ-lərin bütün xarici investorlarını birləşdirən vahid bir təşkilatın yaradılması.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” konsepsiyasının hazırlanması haqqında, Bakı şəhəri, 19 aprel 2021-ci il.
2. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri, (2021), Bakı
3. Azərbaycan iqtisadi inkişaf: Milli prioritetlər” (2021), Bakı 36 səh.
4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı.
5. Azərbaycanın Bölgələri. (2020), Statistik kolleksiya, Bakı,” Ağsu”, 825 səh.
6. Əliyev T.N. “İşğaldan azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində qabaqcıl idarəetmə metodları əsasında sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri”. İqtisadi artım və sosial təminat, buraxılış I, Bakı, 2021, Azərneşr, səh.10-19.
7. Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. (2020), “İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması”, Bakı, Elm, 23 səh.
8. Hüseynov T. (2015), “İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi” Bakı, Azərneşr, 264 səh.
9. İbrahimov F.M. (2007), “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu”. Bakı, Azərneşr, 347 səh.
10. “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı.
11. Məmmədova N. “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramları ölkənin sürətli tərəqqisinə mühüm stimül yaradır”. Bakı, Xalq qəzeti. 20 avqust, 2018, səh.6-8.

12. Mirzəzadə R.İ. “Qarabağın torpağı informasiya məkanı və muzey işi kontekstində”. Torpaqşünaslıq və Aqrokimya, Bakı, Elm, 2021, 2, səh.81-86.

13. Müzəffərli N., İsmayılov E. (2010), “Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: Konseptual əsaslar”, Bakı, Qafqaz, 270 səh.

14. Rəşid L. “İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri”. Xalq qəzeti. 2020, 9 dekabr, səh.4-6.

15. Rzayev M.A. “İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində iqtisadi və sosial strategiyanın rolu”. Bakı, İqtisadiyyat. 2021, № 1. səh.8 -13.

16. Şahbazov Ü.Q. “İnvestisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatında makroiqtisadi nisbətlərin təmin edilməsi amili kimi, regionların iqtisadi və humanitar tədqiqatları”. 2011, № 4. səh.145-152.

İngilis dilində

1. Eklund et al. (2017), “How conflict affects land use: agricultural activity in areas seized by the Islamic State”, Environmental Research Letter, 101 p.

2. Krishna K. (2001), “Promoting Social Reconciliation in Post-conflict Societies: Selected Lessons from USAID’s Experience”, US Agency for International Development, Available at: <http://pdf.dec.org/pdf_docs/pnaca923.pdf> [Accessed 20 September 2010].

3. Smoljan J. “The Relationship between Peace-building and Development”. Conflict, Security & Development, 2003, 3(2), p.233-50.

4. Varma S., Winslow M. (2005), “Healing wounds: How the international centers of the CGIAR help rebuild agriculture in countries affected by conflicts and natural disasters”, Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR), 96 p.

5. Zurayk R. et al. (2018), “Agriculture, conflict and the agrarian question in the 21st century”, Book: Crisis and Conflict in Agriculture 120 p.

Rus dilində

1. Александер Г., Л. Бейли Дж., Гитман Дж., Джонк М. Д., Доунс Дж., Шарп У. (2005), “Инвестиции”. М., Инфра-М, 39 стр.
2. Бланк И.А. (2003), “Управление инвестициями предприятия”. К., НикаЦентр, Эльга, 480 стр.
3. Кирюхин В.В. “Инвестиционный риск в анализе инвестиционной привлекательности”. Проблемы современной экономики 2006, № 3. 19 стр.
4. Ковалев В.В. (2012), “Методы оценки инвестиционных проектов”. М., Финансы и статистика, 144 стр.
5. Колтынюк Б.А. (2004), “Инвестиционные проекты: учебник”. Второе издание Ковалев В.В. СПб., Изд-во Михайлова В.А, 622 стр.
6. Крыгина А.П. “Стратегические подходы к формированию инвестиционной привлекательности сельского хозяйства”. Вопросы экономики и управления, 2016, №3. стр.81-83.
7. Крылов Э.И. (2003), “Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия: Учеб”. Пособие. Крылов Э.И., Журавкова И.В. М., Финансы и статистика, 384 стр.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. (2003), “Экономикс”. М.: Инфра-М, 983 стр.
9. Онищенко В., Савицкий С., Червяк А. “Кредитный анализ строительной отрасли Украины”. Международный журнал инженерии и технологий (ОАЭ), 2018, 7 (3), стр.280-284.
10. Смит А. (2007), “Исследование о природе и причинах богатства народов. М., Эксмо, 255 стр.
11. Ясечко С., Галиантич М.К., Комаровский В.Б., Задорожный В., Рывкина О., Погребняк О. “Договорные отношения в информационной сфере”. Систематические обзоры в фармации, 2020, 11 (8), стр.301-303.

Internet Resurslari

1. <https://1ntws.az/news/20210902/20353252>
2. <https://atm.gov.az/pdf/magazine/4.pdf>
3. <https://azertag.az/ru/xeber/franca-24>

4. https://collections.unu.edu/eserv/UNU:3066/pb08_08.pdf
5. https://report.az/ru/analitika/azerbajdshan_vazradit_turistishkij_potencial_ka_rabaha
6. https://report.az>apk>v_aqropark_v-zangi-lana-dostav
7. <https://www.britannica.com/event/Marshall-Plan>
8. <https://www.dunyabulteni.net/kafkaslar/zengezur-koridoru-is-birligini-daha-da-guclendirecek-h513820.html>
9. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>
10. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>
11. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567>
12. <https://xalqqazeti.com/az/news/1479>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların artım sürəti, faizlə.....	16
Cədvəl 2: Qarabağ iqtisadi rayonunun 2010-2019-cu illər üzrə sənaye sahəsi üzrə ststistikası.....	19
Cədvəl 3: 1980-cı illərdə DQ ərazilərində əkin sahələrinin strukturu (ha).....	20
Cədvəl 4: Prespetivdə olan DQ ərazilərinin əkin sahələri üzrə proqnozlaşdırılan stukturu (ha).....	21
Cədvəl 5: Qarabağ itisadi zonasında turizmin inkişafı (2000-2019-cu illər).....	22
Cədvəl 6: Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda yeni nəqliyyat kommunikasiyaları şəbəkəsi.....	34
Cədvəl 7: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında sənaye parkları və aqroparkları.....	39
Cədvəl 8: 1980-ci illərdə bitkiçilik məhsullarının istehsalı, min ton.....	40
Cədvəl 9: İAEƏ çoxillik əkmələrin növlər üzrə proqnozlaşdırılan strukturu (ha).....	42
Cədvəl 10: Heyvanların baş sayı, min baş.....	42
Cədvəl 11: Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, (min ton).....	43
Cədvəl 12: İAEƏ-lərin bərpası üzrə dövlət-özəl tərəfdaşlıq zamanı investisiyaların bölüşdürülməsi.....	55
Cədvəl 13. Ərazilərin investisiya cəlbəediciliyinin artırılması üçün iqtisadi rıçaqlar və təşviqlər.....	57
Cədvəl 14. Qarabağ bölgəsi iqtisadiyyatının inkişafına meqalayihələr.....	58

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə konsepsiya çərçivəsində aparılacaq prioritet istiqamətlər.....	14
Sxem 2: Postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatına vurulan ziyanlar və onun bərpası istiqamətləri.....	41

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Azərbaycanda islahatların nəticələri.....	46
--	----

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Dağlıq Qarabağ zonasında kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə aparılacaq bərpa istiqamətləri.....	18
---	----